

Центр зовнішньополітичних досліджень
Center for Foreign Policy Studies

ДЕРЖАВИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ В КОНТЕКСТІ КОНКУРЕНЦІЇ СВІТОВИХ АКТОРІВ ПІСЛЯ ПОЧАТКУ ШИРОКОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ В УКРАЇНУ

Аналітична доповідь
Електронне наукове видання

За повного або часткового відтворення цієї публікації посилання на видання обов'язкове

Автори – співробітники НІСД:

О. Александров, О. Борділовська, А. Веселовський, А. Гриценко, О. Каракуц, В. Орлик,
М. Паламарчук, І. Ус, В. Ярмоленко

За редакцією О. Александрова, М. Паламарчука

Держави Центральної Азії в контексті конкуренції світових акторів після початку широкомасштабного вторгнення Росії в Україну : аналіт. доп. / [Александров О., Борділовська О., Веселовський А. та ін.] ; за ред. О. Александрова, М. Паламарчука. – Київ : НІСД, 2024. – 59 с. – <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.06>

В аналітичній доповіді проаналізовано основні стратегічні виклики для держав Центральної Азії після початку широкомасштабного вторгнення Росії в Україну, особливості трансформації системного впливу РФ та КНР в регіоні, стратегічні інтереси США в регіоні, можливості Європейського Союзу як геостратегічної альтернативи для цих держав, стан та перспективи диверсифікації стратегічних відносин між центральноазійськими державами та впливовими позарегіональними акторами. Досліджено стан та перспективи відносин між державами Центральної Азії та Україною.

Для широкого кола користувачів.

Відповідальна за випуск Т. В. Джига
Редактор, коректор Т. В. Карбовнича

Виготовлювач

Національний інститут стратегічних досліджень, вул. Пирогова, 7-а, м. Київ, 01030
Тел./факс: (044) 234-50-07; e-mail: info-niss@niss.gov.ua; <http://www.niss.gov.ua>

Київ 2024

ЗМІСТ

Вступ. Стратегічні виклики та роль Центральної Азії у новому світовому порядку після початку широкомасштабного вторгнення Росії в Україну..... 3

Розділ 1. Концептуальне бачення державами Центральної Азії трансформації системи міжнародних відносин після початку широкомасштабного вторгнення Росії Україну 6

Розділ 2. Системний вплив РФ у Центральній Азії після початку широкомасштабного вторгнення в Україну 9

Розділ 3. Трансформація ролі Китаю в Центральній Азії 17

Розділ 4. Стратегічні інтереси США в Центральній Азії 20

Розділ 5. «Нормативна сила» ЄС у Центральній Азії та активізація відносин між окремими державами Європи та центральноазійськими державами 25

Розділ 6. Роль потужних держав-сусідів у Центральній Азії 32

6.1. Турецька Республіка 32

6.2. Ісламська Республіка Іран 36

6.3 Республіка Індія 39

Розділ 7. Впливові позарегіональні партнери для Центральної Азії 45

7.1. Японія 45

7.2. Республіка Корея 47

7.3. Держави Перської затоки 48

Розділ 8. Відносини між Україною та державами Центральної Азії після початку широкомасштабного вторгнення Росії 50

Висновки 57

Вступ

СТРАТЕГІЧНІ ВИКЛИКИ ТА РОЛЬ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ У НОВОМУ СВІТОВОМУ ПОРЯДКУ ПІСЛЯ ПОЧАТКУ ШИРОКОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ В УКРАЇНУ

Розвиток держав Центральної Азії (ЦА) значною мірою визначається сукупністю суспільно-політичних та економічних процесів, перебіг яких зумовлений наявністю спільних для всіх країн регіону структурних чинників. Чи не основним серед них є геостратегічний: регіон розташований у центрі найбільшого континенту – Євразії. Показово, що одна з чотирьох центральноазійських країн – Узбекистан – єдина у світі (крім Ліхтенштейну), яка не лише сама не має виходу до Світового океану, а його також не мають і сусідні країни. Саме розташування регіону зумовлює *виклики його інтеграції у глобальну економічну систему*, адже транзакційні видатки на торгівлю суходелом помітно вищі, ніж морським транспортом. Ці видатки визначаються переважно не прямими витратами на транспортування товарів до найближчого порту, а здебільшого проблемою транзиту через територію держав-сусідів та необхідністю домовлятися про його умови.

На півдні центральноазійські держави межують з Іраном, частково ізольованим на міжнародній арені, принаймні з часу революції, що сталася там 1979 р., та Афганістаном, у якому після провалу військової інтервенції СРСР державність зазнала колапсу і її не вдалося відродити протягом 2001–2021 рр. навіть попри зусилля США та їхніх союзників. Отже, транзит у південному напрямку ускладнено не лише політичними та безпековими ризиками, а й нерозвиненістю з цих же причин транспортної інфраструктури.

Процеси глобалізації та ініціатива КНР «Один пояс – один шлях» (ОПОШ) щодо комплексного інфраструктурного поєднання Східної Азії з Європою через Центральну Азію дещо ослабили ізоляцію регіону.

Основним стратегічним наслідком війни Росії проти України для регіону ЦА стала економічна ізоляція РФ та накладені на державу-агресорку масштабні санкції, які суттєво погіршили надійність останньої як транзитера. Крім того, альтернативний маршрут до Європи через держави Південного Кавказу ускладнений наявністю кількох важливих чинників, на які потрібно зважати: зокрема, це перетин Каспійського моря, де зберігається потужна російська військова присутність; вплив Росії та Ірану на

Південному Кавказі; регіональні конфлікти (хоч рух до порозуміння між Азербайджаном та Вірменією вселяє певний оптимізм¹).

Суттєвим викликом для держав Центральної Азії є *конкуренція за вплив на них з боку двох найвпливовіших гравців у регіоні – Росії та Китаю*. У РФ, спадкоємниці колишньої метрополії, є чітко артикульоване прагнення – зберегти регіон як зону свого виключного впливу. По суті її політика щодо центральноазійських держав носить неоколоніалістський характер. Москва намагається закріпити в регіоні ЦА нерівноправні відносини, контроль над зовнішньою та безпековою політикою цих держав, їхніми політичними та економічними елітами, а також прагне зберегти потужну військову та розвідувальну присутність, економічні привілеї в доступі до регіональних ринків, одночасно визначаючи параметри їх зовнішньої торгівлі, в обмін на досить розпливчасті безпекові гарантії. Фактично йдеться про експлуатацію ресурсів держав Центральної Азії без необхідності робити видатки на забезпечення адміністрування та внутрішньої стабільності у них. Росія прагне домінувати в регіоні, закріпивши свою присутність за допомогою двох організацій – Євразійського економічного союзу (ЄАЕС) та Організації договору про колективну безпеку (ОДКБ).

За відсутності зіставних із КНР коштів, РФ активізує ідеологічне та освітнє проникнення в регіон, кооптує мільйони центральноазійських трудових мігрантів (до 10 % усієї робочої сили в РФ), отримуючи в такий спосіб важелі впливу на владу відповідних держав.

КНР зацікавлена в послабленні позицій РФ, але не бажає консолідації регіонального співробітництва, яке посилить впливовість ЦА у відносинах з Китаєм.

Зусилля двох великих сусідів з утвердження свого впливу в центральноазійському регіоні зіштовхуються з багаторічними намаганнями частини місцевих еліт посилити суб'єктність регіону на основі об'єднання п'яти держав навколо вирішення актуальних спільних проблем: набуття політичної самодостатності; використання природних ресурсів в інтересах країн ЦА; вирішення територіальних, етнічних, майнових спорів завдяки діалогу; вироблення спільної стратегії подолання природних і техногенних екологічних викликів. Політику обережної суб'єктивізації / регіоналізму, започатковану Н. Назарбаєвим, продовжує в основних рисах його наступник – нинішній президент Казахстану Касим-Жомарт Токаєв. Унаслідок зміни еліт можливість суб'єктивізації посилилася в Узбекистані за президентської каденції Шавката Мірзієєва. Такі спільні дії двох найсильніших держав регіону збільшують шанси на успіх.

¹ За підсумками засідання комісії щодо делімітації кордону, представники Вірменії та Азербайджану 19 квітня 2024 р. вперше оголосили про попереднє узгодження делімітації кордонів біля восьми прикордонних сіл.

Війна Росії проти України серйозно занепокоїла держави Центральної Азії, спонукала прискорювати темп процесів зі зменшення залежності від РФ. Країни продемонстрували відмову брати на себе відповідальність за неспровоковане воєнне вторгнення РФ на суверенну українську територію. Російська агресія спричинила низку проблем для держав регіону, пов'язаних з їхнім виживанням в умовах економічного спаду в Росії та послабленням останньої у військовій сфері. Одночасно стали очевидними вразливості цієї економічної та безпекової залежності, а також потреба диверсифікувати міжнародні зв'язки. Тобто війна, розв'язана Росією проти України, стала додатковою причиною для всіх держав Центральної Азії шукати можливості диверсифікувати торговельні й енергетичні шляхи та орієнтуватися на Туреччину, країни Південної Азії та Близького Сходу, а не Росію.

Іншим структурним викликом є *постколоніальний характер державності у Центральноазійському регіоні*. Його внутрішній вияв – недостатня спроможність державних інститутів, значною мірою зумовлена тим, що їх генеза визначалася зовнішньою стосовно суспільств владою, а не органічним розвитком.

Ще один структурний чинник, який одночасно є і викликом, і можливістю, – це *висхідні демографічні тренди в регіоні*. Викликом є забезпечення внутрішньої стабільності, особливо за умов наявних обмежень для економічного розвитку. Своєю чергою, трудові ресурси створюють можливості для держав Центральної Азії завдяки потенціалу органічного зростання внутрішніх ринків, а ще – через дефіцит на ринках праці важливих економічних партнерів.

На сьогодні очевидно, що лише скоординовані дії держав центральноазійського регіону допоможуть рухати його до суб'єктивізації, використовуючи унікальне географічне положення, багаті природні ресурси та мобільну робочу силу в інтересах національного й регіонального розвитку. Процеси такої консолідації в регіоні здобули підтримку ЄС, США та, певною мірою, менш потужних зовнішніх гравців – Японії, Південної Кореї, Індії та Ірану.

Спільним для центральноазійських країн та України є насамперед те, що їхні народи об'єктивно зацікавлені в тому, аби Російська імперія, хоч якого вигляду вона не набуватиме, не посилювала свій неоколоніальний вплив. Взаємна підтримка суверенітету й територіальної цілісності сприятиме стабільності та безпеці Центральної Азії.

Розділ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ БАЧЕННЯ ДЕРЖАВАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ПІСЛЯ ПОЧАТКУ ШИРОКОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ В УКРАЇНУ

Керівництво країн Центральної Азії констатує зростання геополітичної напруги в міжнародних відносинах та кризи світової архітектури безпеки. Лідери держав у своїх висловленнях загалом передають узагальнене трактування подій, що пов'язані як безпосередньо із широкомасштабним вторгненням Росії в Україну, так і з ескалацією у глобальній конкуренції між державами Заходу, РФ та КНР. Проте в риториці президентів відсутні прямі згадки про цих акторів. Обережність у формулюваннях пов'язана переважно з намаганням уникнути негативних наслідків для своїх держав, зокрема прямих чи опосередкованих загроз з боку сильніших гравців (наприклад, тиску Росії або санкцій з боку країн Заходу)².

Так, глави Казахстану, Узбекистану, Киргизстану та Таджикистану вживають споріднені визначення для поняття «міжнародна конфронтація» – це словосполучення «нова криза»³, «геополітичне протиріччя»⁴, «глобальна конкуренція»⁵, «холодна війна»⁶ тощо, тим часом як президент Туркменістану намагається використовувати більш нейтральні формулювання («виклики, перед якими постав світ»⁷ тощо).

Водночас окремі тези президента Казахстану можна розцінювати як приховану або відкриту критику інструменталізації фінансово-економічної та гуманітарної сфер у конфронтації великих держав. Зокрема, президент К.-Ж. Токаєв під час виступу на пленарній сесії Міжнародного форуму «Астана – 2023» 8 червня 2023 р. заявив про

² Dadabaev T., Sonoda Sh. Silence is golden? Silences as strategic narratives in Central Asian states' response to the Ukrainian crisis. *International Journal of Asian Studies*. 2022. Jan 1(20). P. 4. URL: <https://doi.org/10.1017/S1479591422000183>

³ Виступлення Президента Республіки Казахстан К. Токаєва на пленарній сесії Міжнародного форуму Астана / Президент Республіки Казахстан : офіц. сайт. 2023. 08 юн. URL: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-prezidenta-respubliki-kazahstan-ktokaeva-na-plenarnoy-sessii-mezhdunarodnogo-foruma-astana-851830>

⁴ Виступлення Президента Республіки Узбекистан Шавката Мирзієєва на 78-й сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй. 2023. 20 сент. <https://president.uz/ru/lists/view/6677>

⁵ Виступлення Глави держави К. Токаєва на третьому засіданні Національного курултая «Адал адам – Адал еңбек – Адал табыс» / Президент Республіки Казахстан : офіц. сайт. 2024. 15 март. URL: <https://www.akorda.kz/ru/vystupleniiglavy-gosudarstva-ktokaevana-trem-zasedaniinacionalnogo-kurultaya-1525116>

⁶ Виступлення на військовому параді в честь 32-ї годовщини Державної незалежності та 30-ї годовщини формування Збройних сил / Президент Республіки Таджикистан : офіц. сайт. 2023. 08 сент. <http://president.tj/ru/node/31440>

⁷ Виступлення Президента Туркменістану Сердара Бердімухамедова на пленарному засіданні 78-ї сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй / М-во іноземних справ Туркменістану. 2023. 19 сент. URL: <https://www.mfa.gov.tm/ru/articles/980>

появу «блокового мислення»⁸ у контексті риторики міжнародних акторів. Глава Казахстану послідовно звертає увагу на методи санкційної політики⁹, торговельних воєн та боргових зобов'язань як інструменти боротьби, що «поступово підривають фундамент, на якому ґрунтується глобальний світ та процвітання останніх десятиліть: вільна торгівля, глобальні інвестиції, інновації та чесна конкуренція», та фактично їх засуджує¹⁰.

Під час виступу на другому засіданні Національного курултаю 17 червня 2023 р. К.-Ж. Токаєв заявив, що «деякі великі країни намагаються буквально продавати свій порядок денний, нав'язати свої стандарти ... Причому зіткнення різних, найчастіше діаметрально протилежних ідей і підходів нині відбувається у геополітиці чи економіці, а й торкається ... сфери культури та духовних цінностей, іншими словами, ідеології. Це загрожує найсерйознішими негативними наслідками для безпечного існування цілої низки держав і народів»¹¹.

Загалом глави всіх держав Центральної Азії підкреслюють вплив зростання міжнародної напруги на можливість вирішення глобальних та регіональних проблем в інших сферах. Наприклад, президент Узбекистану під час свого виступу на Генеральній Асамблеї ООН 20 вересня 2023 р. стверджував, що «через геополітичні протиріччя виникають нові перешкоди на шляху вільного обміну у сфері торгівлі, інвестицій та інновацій. Помітно підірвано діалог навіть з питань, що стосуються долі всього людства, таких як зміна клімату, боротьба з голодом та нерівністю»¹². На думку

⁸ Термін «блокове мислення», зокрема, поширений в офіційній зовнішньополітичній риторикі КНР та РФ, він пов'язаний з інтерпретацією політики стримування з боку держав Заходу (див.: Глава МИД КНР прокоментував ситуацію на Корейському півострові. *CRI Online*. 2024. 07 март. URL: <https://russian.cri.cn/2024/03/07/ARTIXLidNsigbz4uiha1vw9E240307.shtml> ; Путин на Генассамблее ООН осудил «блоковое мышление времен Холодной войны». *RFI*. 2015. 28 сент. URL: <https://www.rfi.fr/ru/rossiya/20150928-putin-na-genassamblee-onn-osudil-blokovoe-myshlenie-vremen-kholodnoi-voiny>).

⁹ Див.: Виступлення Президента Казахстану Касым-Жомарта Токаєва на засіданні Ради глав держав – членів ШОС в розширеному форматі / Президент Республіки Казахстан : офіц. сайт. 2022. 16 сент. URL: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-prezidenta-kazahstana-kasym-zhomarta-tokaeva-na-zasedanii-soveta-glav-gosudarstv-chlenov-shos-v-rasshirennom-formate-168294> ; Виступлення Президента К.-Ж. Токаєва на Общих дебатах в рамках 77-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН / Президент Республіки Казахстан : офіц. сайт. 2022. 20 сент. URL: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-prezidenta-kk-tokaeva-na-obshchih-debatah-v-ramkah-77-y-sessii-generalnoy-assamblei-onn-208226>

¹⁰ Виступлення Президента Республіки Казахстан К. Токаєва на пленарній сесії Міжнародного форуму Астана / Президент Республіки Казахстан : офіц. сайт. 2023. 08 юн. 2023. <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-prezidenta-respubliki-kazahstan-ktokaeva-na-plenarnoy-sessii-mezhdunarodnogo-foruma-astana-851830>

¹¹ Виступлення Глави держави Касым-Жомарта Токаєва на другому засіданні Національного курултаю «Әділетті Қазақстан – Адал азамат» / Президент Республіки Казахстан : офіц. сайт. 2023. 17 юн. URL: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-vtorom-zasedanii-nacionalnogo-kurultayaadiletty-kazakstan-adal-azamat-175233>

¹² Виступлення Президента Республіки Узбекистан Шавката Мирзиєєва на 78-й сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй / Президент Республіки Узбекистан : офіц. сайт. 2023. 20 сент. URL: <https://president.uz/ru/lists/view/6677>

президента Киргизстану Садира Жапарова, «геополітична напруга провокує економічний протекціонізм», що має свій деструктивний вплив на держави світу¹³.

У внутрішньополітичній комунікації глави держав Центральної Азії геополітичну напругу пов'язують із необхідністю подальшого зміцнення власної обороноздатності та національної внутрішньополітичної єдності.

Важливими є зовнішньополітичні ініціативи окремих президентів держав Центральної Азії, покликані відповісти на актуальні виклики, які переважно комунікуються для міжнародної спільноти. Так, під час саміту Шанхайської організації співробітництва (ШОС) у м. Самарканді (вересень 2022 р.) Узбекистан виступив із ініціативою щодо налагодження міжцивілізаційного інклюзивного діалогу, який повинен сприяти пошуку погоджених підходів та рішень, поверненню довіри, зняттю напруги, невизначеності та непередбачуваності¹⁴. Зі свого боку, президент Туркменістану Сердар Бердимухамедов на 78-й сесії Генеральної Асамблеї ООН 20 вересня 2023 р. виступив із пропозицією щодо напрацювання Стратегії глобальної безпеки на основі принципів Статуту ООН та загальновизнаних норм міжнародного права, у якій враховувались би «актуальні реалії міжнародного розвитку». Цей документ міг би спиратися на механізми превентивної дипломатії як інструмент запобігання та нейтралізації конфліктів та використання потенціалу нейтралітету для мирного, політико-дипломатичного врегулювання спорів та протиріч¹⁵.

¹³ Президент Садыр Жапаров на Международном форуме Астана: Кыргызстан осознает важность глобальных вызовов и готов внести свой вклад в их решение. 2023. 08 июн. URL: <https://president.kg/news/speeches/24248>

¹⁴ Узбекистан выдвинул Самаркандскую инициативу солидарности во имя безопасности. Газета.UZ. 2022. 16 сент. URL: <https://www.gazeta.uz/ru/2022/09/16/samarkand-initiative/>

¹⁵ Президент Туркменистана выступил на 78-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН / М-во иностранных дел Туркменистана. 2023. 20 сент. URL: <https://mfa.gov.tm/ru/news/4062>

Розділ 2

СИСТЕМНИЙ ВПЛИВ РФ У ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ ПІСЛЯ ПОЧАТКУ ШИРОКОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ

Концентруючи стратегічну увагу на повномасштабній війні проти України та конфронтації із Заходом, Росія одночасно намагається зберегти тривалий вплив у державах Центральної Азії. Багаторівнева розгалужена мережа зв'язків Росії із цим регіоном, що засновані на політичних (у т. ч. військово-політичних), безпекових, соціально-економічних та культурно-гуманітарних чинниках, є визначальним підходом для забезпечення системності такого впливу. РФ продовжує застосовувати цей підхід у багатосторонніх та двосторонніх відносинах, намагаючись обмежити спроби розширення інтересів інших позарегіональних гравців у ЦА та запобігти спробам держав цього регіону проводити зовнішню політику, що меншою мірою залежить від інтересів РФ.

Так, попри значну фінансово-інвестиційну та економічну роль КНР, надалі відсутній усталений «поділ праці» між Китаєм та Росією в Центральній Азії – стан взаємодії між цими двома центрами сили, відповідно до якого КНР стає гарантом економічного розвитку, а РФ забезпечує безпекову стабільність держав регіону¹⁶. У Спільній заяві двох держав від 21 березня 2023 р. проголошується готовність «зміцнювати взаємну координацію з підтримки держав Центральної Азії для забезпечення їх суверенітету та національного розвитку» та неприйняття «спроб імпорту “кольорових революцій” та зовнішнього втручання у справи регіону»¹⁷. Однак така політика спрямована переважно на спільне стримування регіональної політики США, ЄС (як блоку загалом, так і окремих держав) та Великої Британії, що помітно активізувалася з 2022 р., ніж на узгодженні стратегій та інтересів Китаю та Росії в регіоні.

Керівництво РФ продовжує докладати зусиль, щоб консолідувати лояльність держав Центральної Азії та продемонструвати відсутність ізоляції через міжнародні санкції й політичний тиск Заходу. Для цього Кремль намагається зберегти формати Співдружності незалежних держав (СНД), Організації договору про колективну безпеку (ОДКБ), Євразійського економічного союзу (ЄАЕС), Шанхайської організації співробітництва (ШОС), функціонування Саміту «Росія – Центральна Азія», одночасно

¹⁶ Умаров Т. Дружба за влияние. Как Россия и Китай уживаются в Центральной Азии. Carnegie Endowment for International Peace. 2024. 18 апр. URL: <https://carnegieendowment.org/2024/04/18/ru-pub-92246>

¹⁷ Див.: URL: <http://www.kremlin.ru/supplement/5920>

вдаючись до запровадження нових багатосторонніх дипломатичних ініціатив, переважно символічного характеру, як-от Міжпарламентського форуму держав Центральної Азії та РФ, Діалогу жінок Центральної Азії та Росії.

За тривалий час уперше протягом одного року вище керівництво РФ відвідало всі п'ять держав Центральної Азії. Глави держав регіону брали участь у символічних для політики керівництва Росії заходах: параді з нагоди «перемоги у Великій Вітчизняній війні», що проводився на Красній площі Москви 9 травня 2023 р. (незважаючи на атаку БпЛА на московський Кремль, що відбулася напередодні, 3 травня 2023 р.), церемонії відкриття «Ігор майбутнього» 21 лютого 2024 р. (спроба демонстрації технологічної самодостатності Росії попри міжнародні санкції та просування альтернативних спортивних змагань через обмеження для спортсменів із Росії брати участь у міжнародних спортивних змаганнях).

Водночас Росія вдається до традиційних підходів вепонізації енергоресурсів, зокрема через спробу нав'язати «Газовий союз» Казахстану та Узбекистану, а також перешкодити можливості здійснювати прямі постачання природного газу з країн Центральної Азії до держав Європи, намагаючись узяти під контроль нинішню інфраструктуру постачання мінеральних ресурсів з регіону до Китаю. Значний природний приріст населення та високий рівень зростання економіки, особливо Узбекистану та Казахстану, спричинили збільшення обсягів внутрішнього споживання енергоресурсів, зокрема природного газу. При цьому значна кількість блакитного палива, видобутого в Узбекистані, спрямована на експорт до КНР газогоном «Центральна Азія – Китай». Для Казахстану й надалі залишається актуальною проблема газифікації віддалених від основних родовищ природного газу регіонів. Постачання газу із сибірських родовищ РФ для північних та північно-східних областей Казахстану могло би мати більшу економічну доцільність, аніж будівництво трубопроводу із заходу цієї держави. Для Росії в умовах значного ускладнення експорту природного газу до держав Європи відкрилася можливість його часткової диверсифікації через відновлення інфраструктури трубопроводу «Середня Азія – Центр», яка існувала ще до 1991 р. Це також розширює можливості нарощування експорту російської сировини на ринок КНР завдяки прокладеним на території держав Центральної Азії газопроводам.

Глави Росії, Узбекистану та Казахстану 7 жовтня 2023 р. взяли участь у церемонії відкриття транзиту російського природного газу до Узбекистану через територію Казахстану. Трохи згодом, 1 листопада 2023 р., на полях XII Петербурзького міжнародного газового форуму було підписано Угоду про стратегічне співробітництво між АТ «Газпром» та урядом Казахстану. Цей документ передбачає співпрацю,

зокрема у сферах транспортування та георозвідки природного газу, тощо. Разом із тим, у контексті ймовірного залучення РФ до постачань природного газу через інфраструктуру газопроводів ЦА важливою була неформальна зустріч В. Путіна, Ш. Мірзійоева та К.-Ж. Токаєва на полях саміту «Один пояс – один шлях» (м. Пекін, КНР, 17-18 жовтня 2023 р.), під час якої лідери держав мали можливість узгодити відповідні умови цієї угоди з керівництвом та профільними установами Китаю¹⁸. У лютому 2024 р. у ЗМІ з'явилася інформація¹⁹ щодо планів уряду Узбекистану нарощувати щорічні постачання природного газу із РФ (із близько 2,8 млрд м³ до понад 11,68 млрд м³).

Надалі ключовим чинником «твердої» сили РФ у Центральній Азії залишається безпосередня присутність російських військових баз та висока залежність держав регіону від російського оборонно-промислового комплексу (ОПК). Демонстрацією потенціалу Росії стало оперативно здійснене під егідою ОДКБ військове втручання у ситуацію з протестами в Казахстані у січні 2022 р. Важливою причиною досить швидкого виведення російських контингентів з території сусідньої держави була необхідність сконцентрувати сили задля вже запланованого повномасштабного воєнного вторгнення в Україну.

Зі свого боку, держави ЦА намагаються демонструвати прагматичний та збалансований підхід до кардинальної трансформації системи міжнародної безпеки, спричиненої повномасштабною збройною агресією Росії проти України. Це уможлиблює багатовекторна модель зовнішньої політики. Офіційні представники держав регіону публічно не декларують підтримку агресії Росії, обмежуючись закликами до дипломатичного врегулювання російсько-української війни, не визнають претензій РФ на території України. Під час голосування в ГА ООН щодо резолюцій, пов'язаних із широкомасштабною воєнною агресією Росії проти України, держави Центральної Азії утрималися або й зовсім не брали участі в ньому. Натомість голосували «проти», переважно у випадку, коли текст резолюції був пов'язаний із засудженням порушень прав людини, що пов'язане з побоюваннями щодо використання певних інструментів тиску на політику відповідних держав.

Для керівництва Туркменістану, Казахстану та Узбекистану стабільні відносини з РФ також важливі з точки зору перспективи значної або часткової залежності

¹⁸ Ярмоленко В. Підсумки візиту президента РФ у Казахстан 9 листопада 2023 року : аналіт. зап. Київ : НІСД, 2023. 13 листоп. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/pidsumky-vizytu-prezydenta-rf-u-kazakhstan-9-lystopada-2023>

¹⁹ Узбекистан запланував суттєво збільшити імпорт російського газу – в 3,6 рази. *Kaktus Media*. 2024. 22 февр. URL: https://kaktus.media/doc/496259_yzbekistan_zaplaniroval_syshestvenno_yvelichit_import_rossiyskogo_gaza_v_36_raza.html

економік цих держав (а отже, і внутрішньополітичної ситуації) від експорту паливної мінеральної сировини²⁰.

Суб'єкти господарювання Центральної Азії намагаються здобути якнайбільшу економічну вигоду, балансуючи між прагненням Росії використати їх для обходу санкцій та зусиль Заходу, спрямованих на забезпечення дотримання міжнародного санаційного режиму щодо РФ.

Так, усі держави регіону протягом 2022 р. значно збільшили товарообіг із РФ: Казахстан – на 10 % протягом десяти місяців, Узбекистан – на 40 % протягом дев'яти місяців, Таджикистан – на 22 %, Киргизстан – на 40 % протягом пів року, Туркменістан – на 45 % протягом I кварталу. Держави Центральної Азії стали важливим регіоном для «паралельного імпорту» та реекспорту підсанкційних товарів або продукції подвійного призначення. Це стало можливим завдяки відносно вільному рухові через кордон, безвізовому режиму, лібералізованим умовам праці та ведення бізнесу, встановленими між РФ та іншими державами – членами ЄАЕС. Усе зазначене, з одного боку, дає змогу останнім відігравати роль «перевалки» на російський ринок для міжнародної торгівлі товарами, що потрапили під санкції (або принаймні для компаній, які залишили російський ринок через етичні та іміджеві міркування). Російські компанії та фізичні особи можуть використовувати банківські системи ЄАЕС для обходу обмежень, накладених на Росію. З іншого боку, існує ризик запровадження США вторинних санкцій проти суб'єктів і країн, які допомагають Росії в нинішніх умовах²¹.

У цьому контексті РФ намагається компенсувати втрати трудових ресурсів, спричинених частковою мобілізацією та двома значними хвилями еміграції із самої Росії, завдяки трудовій міграції з країн Центральної Азії. Так, за період квітень – червень 2022 р. на заробітки до Росії прибула рекордна за останні шість років кількість громадян із країн Центральної Азії: з Узбекистану – 1,5 млн осіб, із Таджикистану – 952 тис., із Киргизстану – 223 тис. осіб. Водночас Росія намагається рекрутувати представників цих держав до складу власного військового контингенту, який використовує у війні проти України. З цим, зокрема, пов'язані масові перевірки міграційних служб РФ, погрози депортацією, вимога перебувати на мобілізаційному

²⁰Skalamera M. 'Steppe-ing' Out of Russia's Shadow: Russia's Changing 'Energy Power' in Post-Soviet Eurasia. *Europe-Asia Studies*. 2022. Nov. 9(74). P. 1649. URL: <https://doi.org/10.1080/09668136.2022.2126440>

²¹Libman A., Obydenkova A. Eurasian Regionalism and Russia's War Against Ukraine: Consequences for the EAEU and Kazakhstan. *Russian Analytical Digest*. 2022. Vol. 287. P. 3. URL: <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000577719>

обліку для тих, хто отримав громадянство РФ, тощо²². Узбекистан, Таджикистан та Киргизстан закликали своїх громадян утриматися від участі у бойових діях в Україні.

На території Росії у м. Красногорську Московської області 22 березня 2024 р. було вчинено терористичний акт, унаслідок якого в ТЦ «Крокус Сіті Хол» постраждало багато людей. Як повідомили російські правоохоронні органи, його виконавцями, ймовірно, були громадяни Таджикистану²³, більшість із яких працювала в Росії. За попередніми даними, ці люди були завербовані терористичною організацією «ІДІЛ-Хорасан» (філія «Ісламської держави», що діє переважно на території Афганістану). Теракт, з одного боку, став приводом до хвилі ксенофобії всередині російського суспільства, а з іншого – можливістю суспільної мобілізації населення РФ навколо необхідності продовжувати «спеціальну воєнну операцію» в Україні та відвернення уваги від втрат російської армії у ній.

Загальний наратив керівництва РФ, пов'язаний із ресентиментом щодо «історичної несправедливості», що, зокрема, стало обґрунтуванням для початку широкомасштабного вторгнення в Україну та заклало фундамент фактично нової державної ідеології Росії, *може надалі стати основою для активізації експансії РФ і в Центральній Азії*. Цьому також сприяє пропагандистський наратив частини російських еліт та інтелігенції, котрі переконують у неповноцінній суб'єктності держав Центральної Азії²⁴, а також потенціал розігрування «етнічної карти» з боку РФ та суспільної мобілізації етнічних росіян у центральноазійських державах, особливо на фоні участі як окремих осіб, так і організацій (зокрема, представників козацьких формувань «Великого кола») у бойових діях проти України²⁵.

Міжнародні санкції та економічні виклики, що постали перед РФ, створили загрозу для повноцінного проведення соціально-економічних та політичних реформ у **Казахстані**, які президент К.-Ж. Токаєв проголосив у Посланні до народу Казахстану 16 березня 2022 р. Це, зокрема, пов'язано з участю Казахстану в ЄАЕС та значною залежністю економічного розвитку цієї держави від транспортно-логістичних і транспортно-енергетичних зв'язків із РФ. Останній чинник дає можливість Росії навмисно створювати бар'єри в транспортуванні нафти й нафтопродуктів із Казахстану через російські порти на Чорному та Балтійському морях, а також обмежувати

²² Bekmurzaev N. Russia Uses All Means to Recruit Central Asians for War in Ukraine. *The Jamestown Foundation*. 2023. Sep. 13. URL: <https://jamestown.org/program/russia-uses-all-means-to-recruit-central-asians-for-war-in-ukraine/>

²³ Судовий процес над підозрюваними на момент написання тексту доповіді триває.

²⁴ Bekmurzaev N. Russian Rhetoric Toward Central Asia Grows Increasingly Hostile. *The Jamestown Foundation*. 2024. Feb. 14. URL: <https://jamestown.org/program/russian-rhetoric-toward-central-asia-grows-increasingly-hostile/>

²⁵ Див.: URL: <https://rg.ru/2023/11/12/soiuz-kazakov-voinov-rossii-i-zarubezhia-sformiruet-novye-podrazdeleniia-dlia-uchastiia-v-svo.html>; Arnold R. Cossack Warriors From Russia and Abroad Meet in Moscow. *The Jamestown Foundation*. 2023. Nov. 28. URL: <https://jamestown.org/program/cossack-warriors-from-russia-and-abroad-meet-in-moscow/>

транспортування власною територією казахстанського імпорту та експорту. Наприклад, 29 березня 2022 р. було призупинено транспортування нафти з терміналу м. Новоросійська (РФ) через Каспійський трубопровідний консорціум (нафтопровід КТК), який переважно контролює російська сторона, спричинене нібито погіршення погодних умов у Чорному морі. Це також опосередковано може свідчити про спробу Росії продемонструвати ненадійність альтернативних постачальників енергоресурсів та попередити запровадження державами Європи заборони експорту російської нафти й нафтопродуктів²⁶. Попри наміри Казахстану збільшити до 1 млн т щорічно експорт нафти до Німеччини через трубопровід «Дружба», реалізація цієї можливості перебуває під загрозою, тому що на вересень 2024 р. запланований продаж дочірнього підприємства ОАО «Роснефть» – німецької компанії «Rosneft Deutschland», яка займається посередництвом у постачанні сировини на німецькі нафтопереробні підприємства. Уряд ФРН припускає, що цю компанію можуть продати в інтересах третіх юридичних осіб, котрі мають безпосередні зв'язки з ОАО «Роснефть». Відмова від цієї ймовірної угоди може призвести до зупинки постачання казахстанської нафти через російську територію²⁷.

Росія прагне залучити **Узбекистан** до активнішої участі в інтеграційних процесах під своєю егідою. Незважаючи на початкове небажання долучатися до «Газового союзу» разом із РФ та Казахстаном, на початку лютого 2023 р. очільники узбекистанських профільних відомств та компаній фактично узгодили план дій з імплементації цієї ідеї.

Росія також активізувала російсько-узбецькі контакти на високому рівні. Так, 28-29 листопада 2022 р. відбувся візит делегації Державної думи РФ до Узбекистану, а 2 грудня того ж року Самарканд з візитом відвідав прем'єр РФ М. Мішустін. Під час переговорів з узбецьким колегою очільник уряду Росії наполягав на вигоді вступу Узбекистану в ЄАЕС, що дозволить збільшити взаємний товарообіг до 10 млрд дол. США.

Узбекистан фактично врегулював питання делімітації державного кордону з Киргизстаном, підписав Договір про союзницькі відносини із Казахстаном, уклав угоду з Туркменістаном, завдяки якій можна фактично повністю покривати потреби газу для вироблення власної електроенергії. Узбекистан продовжує додержувати

²⁶ Ярмоленко В. В. Позиція Казахстану щодо повномасштабної воєнної агресії Росії проти України : аналіт. зап. Київ : НІСД, 2022. 15 квіт. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/kazakhstan_150422.pdf

²⁷ Bekmurzaev N. Russia Impedes Kazakhstan's Efforts to Increase Oil Exports to Germany. *The Jamestown Foundation*. 2024. March 18. URL: <https://jamestown.org/program/russia-impedes-kazakhstans-efforts-to-increase-oil-exports-to-germany/>

проголошеної зовнішньополітичній цілі з формування поясу дружніх держав навколо свого кордону.

Туркменістан позиціонує себе як держава, котра послідовно дотримується статусу постійного нейтралітету, який 1995 р. було визнано ООН. На основі цього принципу будуються державна ідеологія та зовнішньополітична позиція держави в рамках діяльності у міжнародних організаціях та двосторонніх відносинах, особливо щодо питань світової й регіональної безпеки, урегулювання міжнародних і внутрішньополітичних криз.

На тлі послаблення свого впливу в регіоні ЦА через розпочату проти України повномасштабну збройну агресію та накладені міжнародні санкції Росія прагне зберегти лояльне ставлення чинного керівництва Туркменістану. З цією метою РФ навмисно обирає стратегію невтручання у внутрішню політику Туркменістану (яка могла би стосуватися «захисту прав» російської етнічної меншини в цій державі) та узгоджує свої інтереси безпосередньо з чинним владним дуумвіратом²⁸.

У 2022 – на початку 2023 рр. активізувалися безпосередні контакти між Туркменістаном та РФ. Так, президент С. Бердимухамедов свій перший державний візит у статусі глави держави здійснив до РФ 10 червня 2022 р. Тоді ж було підписано Декларацію про поглиблення стратегічних відносин, а 15 вересня 2022 р. відбулася зустріч між президентами Туркменістану та РФ на полях саміту ШОС у м. Самарканді. Крім того, 3 листопада 2022 р. з офіційним візитом у Москві перебував Голова Халк Масхалати Туркменістану Гурбангули Бердимухамедов. Своєю чергою, 19-20 січня 2023 р. Ашгабат відвідала урядова делегація РФ на чолі з М. Мішустініним, а 29-30 січня того ж року в столиці Туркменістану перебувала делегація Державної думи РФ на чолі зі спікером В. Володініним.

Глава ПАТ «Газпром» О. Міллер, перебуваючи 15 лютого 2023 р. в Ашгабаті, провів зустріч із першими особами Туркменістану – С. Бердимухамедовим та Г. Бердимухамедовим. Згідно з інформацією ЗМІ, у розмові з останнім О. Міллер попередив про можливість блокування проекту газопроводу з Туркменістану до Азербайджану, що пролягатиме дном Каспійського моря, та наголосив на можливості постачань природного газу територією Ірану до Туреччини через існуючу мережу шляхом своп-угоди²⁹. Це збіглося із заявою директора Іранської компанії з газового

²⁸ Horak S. Russian Influence in Turkmenistan: Rapprochement Pragmatism? *Central Asia-Caucasus Analyst*. 2023. Jan. 17. P. 10. URL: https://www.cacianalyst.org/resources/240117_FT_Horak.pdf

²⁹ Зачем глава «Газпрома» ездил в Ашхабад? *Радио Азатлык*. 2023. 15 февр. URL: <https://rus.azathabar.com/a/32276979.html>

інжинірингу і розвитку Рези Новшаді щодо готовності Ірану надати свою територію для транзиту газу із Туркменістану та Росії, зокрема в напрямку Південної Азії³⁰.

Керівництво **Киргизстану** зацікавлене в підтримці стратегічного партнерства з Росією як основного гаранта безпекової та економічної стабільності країни. Через Киргизстан здійснюються постачання до Росії товарів подвійного призначення, протягом 2022 р. обсяг російських закупівель значно зріс, зокрема оптичних прицілів.

Залучення особового складу 201-ї військової бази РФ до війни проти України, спроби Москви легітимізувати уряд талібів в Афганістані та вербування таджицьких громадян для участі в бойових діях в Україні підвищили рівень недовіри до Росії з боку **Таджикистану**. Масові заворушення в Горно-Бадахшанській автономній області 16–18 травня 2022 р. продемонстрували вразливість нинішньої політичної системи держави. Водночас Таджикистан залишається єдиною державою Центральної Азії, котра не налагодила діалогу з урядом талібів в Афганістані та послідовно підтримує сили афганської опозиції, яка переважно складається з етнічних таджиків.

Ескалація прикордонного конфлікту з Киргизстаном у вересні 2022 р. могла в цьому контексті стати демонстрацією сили та відносної незалежності у прийнятті рішень з боку чинного президента Таджикистану Емомалі Рахмона, котрий зацікавлений у передачі влади своєму синові – Рустаму Емомалі, нинішньому Главі Національної ради Вищих зборів Республіки Таджикистан (верхньої палати парламенту)³¹.

Росія, своєю чергою, намагається зберегти лояльність керівництва Таджикистану, зокрема на запит таджицьких правоохоронних органів депортуючи з власної території представників опозиції, визнавши «Партію ісламського відродження Таджикистану» терористичною організацією, збільшуючи квоти для надання дозволів на працю на території РФ для громадян Таджикистану.

³⁰ Іран пропонує через свою територію транспортувати туркменський і російський газ в будь-якому напрямку. *Радио Азатлык*. 15 февр. URL: <https://rus.azathabar.com/a/32276478.html>

³¹ Ярмоленко В. В. Загострення прикордонного конфлікту між Киргизстаном та Таджикистаном: внутрішньополітичний та міжнародний контекст: аналіт. зап. Київ: НІСД, 2022. 21 верес. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/zahostrennya-prykordonnoho-konfliktu-mizh-kyrgyzstanom-ta>

Розділ 3

ТРАНСФОРМАЦІЯ РОЛІ КИТАЮ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ

Інтерес Китаю до Центральної Азії має економічний, безпековий та геополітичний виміри.

Китай зацікавлений у забезпеченні стабільності регіональної ситуації в Центральній Азії. Його основна мета в цьому регіоні – боротьба з тероризмом, екстремізмом та сепаратизмом, спрямована на збереження стабільності поблизу Сінцзян-Уйгурського автономного району (СУАР). Територію сучасного Сінцзяну населяють в основному тюркомовні та монголономовні народи, серед них: уйгури, казахи, киргизи, узбеки, татари, салари, монголи, таджики та ін. Усього 47 національностей.

Існує Східнотуркестанський рух за незалежність, метою якого є створення незалежної держави уйгурів. Пік активності руху припав на 90-ті роки минулого століття. Після того як унаслідок розпаду СРСР в 1991 р. відбулося т. зв. звільнення Західного Туркестану³², з'явилися заклики до звільнення Східного Туркестану. Пізніше, у 1993 р., виник Ісламський рух Східного Туркестану (ІРСТ) – уйгурське збройне формування, метою якого є створення незалежної ісламської (шаріатської) держави у Східному Туркестані.

ООН, Європейський Союз, КНР, Казахстан, Киргизстан визнають ІРСТ терористичною організацією. Тому для КНР вкрай важливою є транскордонна співпраця, пошук багатосторонніх механізмів боротьби з етнічним сепаратизмом, релігійним екстремізмом. Китай прагне отримати підтримку центральноазійських держав у забезпеченні безпеки в регіоні, адже три з них (Казахстан, Таджикистан, Киргизстан) межують із Сінцзян-Уйгурським автономним районом КНР.

Ця проблема ускладнюється розбіжностями між державами ЦА та прикордонними й міжетнічними конфліктами, що тривають між ними (наприклад, на киргизько-таджицькому кордоні). Захоплення влади в Афганістані Талібаном значно посилює побоювання китайської влади, що ісламський екстремізм проникне до Сінцзяну. Взаємодія КНР з державами центральноазійського регіону в галузі безпеки зафіксована в положеннях документів Шанхайської організації співробітництва та ініціативи «Один пояс – один шлях».

³² Назва однієї з двох частин Великого Туркестану, свого часу вживалася щодо території, яка перебувала у складі СРСР, де розташовані Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан та Узбекистан.

З терористичною загрозою також нерозривно пов'язана проблема наркотрафіку. До Центральної Азії через кордони з Афганістаном та Іраном легко потрапляють наркотики з району «Золотого півмісяця». Активна транскордонна наркоторгівля не лише ставить під загрозу соціальну та політичну стабільність держав регіону, а й перешкоджає їхньому економічному розвитку, підриває міждержавні відносини. Наркотрафік, який є важливим джерелом підтримки терористичних сил, супроводжують такі негативні явища, як-от: незаконна імміграція, контрабанда, відмивання грошей, торгівля зброєю.

Китай також зосереджує зусилля на стабілізації регіону ЦА шляхом сприяння його економічному розвитку. Запуск китайської економічної ініціативи ОПОШ перетворює Центральну Азію на один із ключових транспортно-транзитних вузлів, через який китайські товари потрапляють на західні ринки. Ініціатива передбачає розширення зв'язків між Азіатським, Європейським та Африканським континентами, а також розвиток інфраструктури в морях, що їх омивають, для зміцнення та вдосконалення партнерських відносин між країнами, залученими до проєкту.

З моменту запуску ОПОШ у 2013 р. КНР та держави регіону активізували співпрацю з метою посилення інтенсивності регіонального розвитку. У рейтингу торгових партнерів Китаю Центральна Азія не посідає чільного місця (через невелику ємність центральноазійського ринку на його частку припадає близько 1 % від загального обсягу китайського зовнішньоторговельного обороту), проте для центральноазійських держав КНР є найважливішим торговим партнером. Водночас Центральна Азія залишається для Китаю вагомим постачальником продуктів сільського господарства – пшениці, соєвих бобів, фруктів та сухофруктів, м'ясної продукції.

Енергосировинний імпорт є найважливішою складовою частиною економічних інтересів Китаю в ЦА, який зацікавлений у диверсифікації джерел імпорту ресурсів (насамперед енергетичних). Для КНР важливо шукати альтернативу постачанню нафти й газу із традиційно нестабільного Близького Сходу. Залежність від близькосхідних постачальників для Китаю становить проблему (йдеться про т. зв. малаккську дилему) через уразливість морських комунікацій, якими енергоносії постачаються. Центральна Азія за цих умов є надійнішим постачальником в аспекті безпеки маршрутів доставки вуглеводнів.

Інтерес Китаю збігається із прагненням країн Центральної Азії диверсифікувати зовнішньоекономічні зв'язки та маршрути експорту своїх енергоресурсів. Географічна близькість Центральної Азії та Китаю сприяє транспортуванню цих ресурсів як трубопроводами, так і наземним транспортом, що економить час і знижує транспортні

витрати. Таким чином, комерційна вигода для всіх сторін є очевидною. Взаємодоповнення інтересів Китаю та країн Центральної Азії уможливорює розвиток між ними ефективної співпраці в енергетичній сфері.

Центральноазійські держави для Китаю є не лише «стратегічним тилом», а й «стратегічним резервом» щодо забезпечення енергетичної безпеки. *Казахстан* – один із найважливіших та давніх партнерів Китаю у цій сфері. Енергетичне співробітництво двох держав охоплює багато сфер: від видобутку та розробки родовищ вуглеводнів до будівництва інфраструктури, від атомної енергетики до впровадження новітніх технологій відновлюваної енергії. Наразі нафту з Казахстану перевозять у Північно-Західний Китай залізницею, а проєкти нафтопроводів до китайського узбережжя перебувають на стадії переговорів.

Розширюється співпраця КНР з іншими країнами Центральної Азії, причому не тільки в галузі видобутку вуглеводнів, а й у сфері альтернативної енергетики, зокрема гідроенергетики та енергії сонця.

З огляду на значущість Центральної Азії для КНР, що зумовлено переліченими вище чинниками, у Піднебесній сприймають цей регіон як сферу власних інтересів та впливу. Присутність та експансія в ЦА інших позарегіональних гравців, як-от США та Туреччина, або навіть не таких впливових, як-от Японія та Республіка Корея, викликають у КНР суттєве занепокоєння, що посилюється з огляду на подальше послаблення ролі та авторитету РФ серед центральноазійських держав.

Розділ 4

СТРАТЕГІЧНІ ІНТЕРЕСИ США В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ

Те, що регіон Центральної Азії посідає важливе місце в зовнішній політиці США, зумовлено комплексом безпекових, торговельно-економічних та ціннісних чинників. Політична й економічна присутність Сполучених Штатів у Центральній Азії, розвиток дво- та багатосторонньої співпраці між США і центральноазійськими країнами створює протидію впливам інших регіональних гравців – Китаю та Росії. Своєю чергою, всі п'ять держав регіону також зацікавлені у тривалій стратегії щільнішої взаємодії із США задля посилення внутрішньої стійкості, регіональної інтеграції та пошуку балансу між впливовими стратегічними гравцями. Для держав регіону це стало особливо актуальним після повномасштабного воєнного вторгнення РФ в Україну, позаяк постало питання перегляду військової та економічної присутності Росії в Центральній Азії (передусім через вплив санкційного режиму на регіональну торгівлю та експорт).

Інтереси та пріоритети політики Сполучених Штатів щодо регіону викладені в Стратегії для Центральної Азії на 2019–2025 роки³³. Згідно з документом, основним стратегічним інтересом США в регіоні є розбудова стабільної та процвітаючої Центральної Азії, яка може вільно реалізовувати свої політичні, економічні та безпекові інтереси на власних умовах з різними партнерами, пов'язана зі світовими ринками та відкрита для міжнародних інвестицій, має сильні демократичні інститути, керується принципами верховенства права і дотримання прав людини. Стабільна та безпечна Центральна Азія сприяє зусиллям США щодо протидії тероризму, а також підтримці регіональної стабільності, енергетичної безпеки та економічного розвитку в регіоні.

Ураховуючи означений стратегічний інтерес, можна виокремити **зовнішньополітичні цілі** Сполучених Штатів у Центральній Азії, зокрема це:

- підтримка та зміцнення суверенітету й незалежності держав ЦА (як кожної окремо, так і всього регіону загалом);
- зменшення терористичних загроз у регіоні; розвиток стійкості населення до екстремістської ідеології;
- сприяння реформам у сфері верховенства права та дотримання прав людини в державах ЦА;

³³ United States Strategy for Central Asia 2019–2025. URL: <https://tj.usembassy.gov/slide/united-states-strategy-for-central-asia-2019-2025/>

– сприяння інвестиціям США в ЦА та розвиток держав регіону; розбудова сприятливого, прозорого та відкритого середовища для бізнесу в регіоні.

Задля реалізації відповідних цілей Сполучені Штати протягом багатьох років співпрацюють на дво- та багатосторонній основі з усіма центральноазійськими державами; надають їм пряму фінансову допомогу для підтримки миру та безпеки (зокрема, у сфері миротворчої діяльності та безпеки кордонів); сприяють проведенню демократичних реформ, досягненню економічного зростання; допомагають у вирішенні гуманітарних проблем регіону тощо. Важливим питанням для США є подальше сприяння тіснішій інтеграції і співпраці центральноазійських держав для розвитку транзитного потенціалу й транспортних маршрутів через ЦА в обхід РФ.

У довгостроковій перспективі сучасний підхід Сполучених Штатів до регіону Центральної Азії передбачає створення таких умов внутрішньої стійкості, за яких п'ятірка держав зможе досягнути бажаного балансу і незалежності в зовнішньополітичних вимірах.

Двостороння взаємодія

Згідно з Інтегрованою стратегією США для **Казахстану** від 25 травня 2022 р.³⁴ ця держава є важливою для Сполучених Штатів з огляду на своє геополітичне положення та регіональне лідерство. Оскільки Росія і КНР продовжують здійснювати значний вплив на Казахстан, розширене стратегічне партнерство із США дає цій країні бажану альтернативу відповідно до багатовекторності та пошуку балансу в зовнішній політиці. Для США пріоритетні сфери двосторонньої взаємодії передбачають: підтримку суверенітету Казахстану завдяки посиленню його здатності протидіяти безпековим загрозам; розвиток як «партнера-однодумця» спроможностей Казахстану стосовно дотримання прав людини, прозорості управління й лідерства у вирішенні регіональних та глобальних проблем; підтримку диверсифікованого економічного зростання (з орієнтацією на питання клімату). США розвивають розширене стратегічне партнерство з Казахстаном у політичній, торговельно-економічній та гуманітарній сферах, а також у сфері критичних мінералів та енергетики (зокрема, щодо забезпечення американських енергетичних компаній природним ураном).

В Інтегрованій стратегії США для **Киргизстану** від 13 вересня 2023 р.³⁵ наявний сигнал про зближення цієї держави з американською стороною, що зумовлено прагненнями киргизстанської сторони диверсифікувати міжнародні партнерства. При

³⁴ Integrated Country Strategy. Kazakhstan. 2022. May 25. URL: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2022/07/ICS_SCA_Kazakhstan_Public.pdf

³⁵ Integrated Country Strategy. Kyrgyz Republic. 2023. September 13. URL: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2024/01/ICS_SCA_Kyrgyz-Republic_31OCT2023_PUBLIC.pdf

цьому в Стратегії наголошується на домінуванні в Киргизстані впливу РФ та зростанні такого впливу з боку КНР (через торгівлю, фінансування та економічне ослаблення Росії). Основні політичні цілі США в Киргизстані – це підтримка багатовекторної зовнішньої політики держави; розширення її безпекових спроможностей (передусім щодо протидії міжнародному тероризму); розвиток диверсифікованої та сталої економіки; покращення системи управління. США заохочують розвиток реформ у Киргизстані, зокрема у сфері енергетики та управління природними ресурсами.

Інтегрована стратегія США для **Таджикистану** від 01 квітня 2022 р.³⁶ відзначає зацікавленість американської сторони в розвитку політичної та економічної стійкості цієї держави для протистояння зовнішнім впливам та безпековим викликам (передусім на кордоні з Афганістаном). Через своє геостратегічне розташування Таджикистан опинився між більшими державами-конкурентами, і це посилює ризики виникнення загроз (також і транскордонних) з боку недержавних акторів. США мають на меті послідовно робити інвестиції в розвиток економічної незалежності Таджикистану та сприяти проведенню внутрішніх реформ, зокрема в правоохоронній сфері.

Відповідно до Інтегрованої стратегії США для **Туркменістану** від 26 квітня р.³⁷ американська сторона готова взаємодіяти з цією країною з низки питань: забезпечення регіональної стабільності та підвищення стійкості проти зовнішнього впливу; поширення демократичних принципів; розвиток охорони здоров'я та освіти (зокрема, для протидії дезінформаційним впливам РФ і КНР); покращення бізнес-середовища для американських компаній; цифровізація та кібербезпека (для протидії впливам Китаю у сфері цифрових технологій). Окрему увагу Сполучені Штати приділяють проблемі стримування викидів метану, надаючи урядові Туркменістану допомогу із проведенням незалежної експертної оцінки та підготовкою технічного плану для цього зменшення. У Туркменістані тривалий час реалізуються проекти великих американських компаній (Boeing, General Electric, John Deere, Case New Holland), а також проходять переговори щодо інтенсифікації співпраці із США в енергетичній, нафтогазовій, транспортній сферах, сільському господарстві.

Інтегрована стратегія США для **Узбекистану** від 12 квітня 2022 р.³⁸ зафіксувала зацікавленість Сполучених Штатів у розвитку відносин між державами в таких сферах, як-от: безпека кордонів, боротьба з тероризмом, освіта та охорона здоров'я, сільське господарство, верховенство права. США розглядають Узбекистан як каталізатора

³⁶ Integrated Country Strategy. Tajikistan. 2022. April 1. URL: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2022/06/ICS_SCA_Tajikistan_Public.pdf

³⁷ Integrated Country Strategy. Turkmenistan. 2022. April 26. URL: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2022/07/ICS_SCA_Turkmenistan_Public.pdf

³⁸ Integrated Country Strategy. Uzbekistan. 2022. April 12. URL: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2022/06/ICS_SCA_Uzbekistan_Public.pdf

діалогу та економічної інтеграції між державами Центральної Азії. Сполучені Штати демонструють готовність сприяти Узбекистану в розбудові сталої, інклюзивної та справедливої ринкової економіки; здійснювати перехід до прозорішої системи управління з дотриманням прав і свобод людини. Співпраця між сторонами продовжується в рамках Діалогу щодо стратегічного партнерства США та Узбекистану. Держави ініціюють спільні проєкти у сфері «зеленої» енергетики (зокрема, щодо створення в Узбекистані Центру зеленого водню); збільшують обсяги двостороннього товарообігу; розглядають перспективні напрями подальшої співпраці у сфері освіти й культури, сільського господарства, цифрових технологій тощо.

Багатостороння взаємодія

США зацікавлені в розвитку багатостороннього формату взаємодії з державами Центральної Азії, тому що саме ця форма співпраці дає можливість комплексно підходити до вирішення питань спільного інтересу, які іноді важко врегулювати на двосторонньому рівні. З 2015 р. між США і державами Центральної Азії діє *дипломатичний формат співпраці «C5 + 1»* у вигляді регулярних багатосторонніх зустрічей на рівні міністрів, експертів та діяльності тематичних робочих груп з питань економіки, енергетики, екології, безпеки. Цей формат був започаткований з метою зміцнення регіонального діалогу та вирішення питань, що становлять спільний інтерес (боротьба з тероризмом, безпека кордонів, забезпечення миру та сталого розвитку в Центральній Азії, зміцнення економічних зв'язків, пом'якшення наслідків зміни клімату тощо).

Після 24 лютого 2022 р. Сполучені Штати посилили увагу до багатосторонньої співпраці в регіоні. Візит державного секретаря Ентоні Блінкена на початку 2023 р. до Центральної Азії продемонстрував прагнення США розбудовувати прагматичне й конструктивне партнерство з державами регіону. А восени 2023 р. під час 78-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН пройшов перший саміт «C5 + 1» на рівні очільників держав Центральної Азії та США. Сторони на цій зустрічі обговорювали низку перспектив щодо розширення співпраці у сфері економіки, торгівлі й інвестицій, енергетики і «зеленої» політики, регіональної безпеки і протидії транскордонним загрозам; забезпечення прав людини тощо. Врешті завдяки плідній роботі стало можливим започаткувати бізнес-платформу «B5 + 1» як доповнення до дипломатичного формату інвесторів, експертів), міжнародних фінансових інституцій. Зустріч була присвячена обговоренню пріоритетних напрямів співпраці між американськими та

центральноазійськими компаніями для прискорення регіональної інтеграції й економічного розвитку в Центральній Азії (із подальшим залученням іноземних інвестицій у регіон).

Також у рамках формату «C5 + 1» був започаткований багатосторонній діалог щодо видобутку корисних копалин та освоєння мінеральних ресурсів у регіоні Центральної Азії. У лютому 2024 р. відбулася інавгураційна зустріч у рамках Діалогу з критичних мінеральних ресурсів (Critical Minerals Dialogue), під час якої обговорювалися питання розвитку інвестиційних можливостей у галузі критичних мінералів для держав – учасниць формату «C5 + 1» (із дотриманням екологічних стандартів). Цей Діалог є частиною ширшої стратегії Сполучених Штатів щодо протидії домінуванню Китаю у важливих ланцюгах постачання корисних копалин.

Відповідні багатосторонні формати співпраці загалом спрямовані на розвиток спроможностей усіх держав Центральної Азії взаємодіяти між собою та в міжнародному середовищі як єдиний регіональний блок, що нині ускладнюється внутрішніми конфліктами, які тривають, і конкуренцією між сторонами.

Розділ 5

«НОРМАТИВНА СИЛА» ЄС У ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ ТА АКТИВІЗАЦІЯ ВІДНОСИН МІЖ ОКРЕМИМИ ДЕРЖАВАМИ ЄВРОПИ ТА ЦЕНТРАЛЬНОАЗІЙСЬКИМИ ДЕРЖАВАМИ

Після виборів до Європейського парламенту в 2019 р. відбулися зміни в керівних органах Європейського Союзу, було здійснено перегляд політики та програми ЄС. Зміни торкнулися також і відносин Євросоюзу з регіоном Центральної Азії, унаслідок чого в травні 2019 р. було ухвалено нову Стратегію відносин³⁹ із регіоном.

На відміну від Китаю, Росії та інших впливових гравців, зацікавлених у реалізації в центральноазійському регіоні своїх комплексних стратегій, Європейський Союз згідно з цією Стратегією розглядає ЦА насамперед з економічної точки зору як потенційний торговельно-інфраструктурний маршрут у рамках ініціативи «Global Gate» та джерело ресурсів (енергоносії включно з ядерним паливом, руди, цінні метали). У рамках ініціативи поширення своєї «м'якої» сили ЄС надає регіонові загалом значну гуманітарну, експертну допомогу, намагається закріпити традиційні європейські цінності, включно з демократичним урядуванням та верховенством права. Останнє зазнає опору місцевих еліт і деструктивного впливу підривної пропаганди РФ та, частково, КНР.

Варто зауважити, що з плином часу розвиток взаємовідносин між ЄС і регіоном ЦА загалом та окремими країнами, що до нього входять, зокрема, зазнає суттєвих змін. Війна РФ проти України, рішення про розширення Європейського Союзу на Східну Європу та Західні Балкани, а також політика з протидії зростанню впливу КНР змусили Брюссель переглянути свої підходи до ролі та значення Центральноазійського регіону. Сьогодні, на тлі війни РФ проти України, посилився політичний та безпековий інтерес Євросоюзу до ЦА. Наприклад, усі центральноазійські держави потрапили під пильну увагу органів ЄС через дотримання міжнародних санкцій, уведених проти РФ. Однак це не було окремим рішенням Євросоюзу, а є результатом спільного підходу учасників G7 (включно з ЄС) та узгодженої політики партнерів України щодо РФ.

Нині, в кардинально новій політико-безпековій та економіко-фінансовій ситуації, що виникла через воєнну агресію РФ, сторони вочевидь уже не можуть взаємодіяти у вузьких рамках Стратегії відносин 2019 року, а тому шукають способи її поглиблення, водночас мінімізуючи ризики жорсткої реакції з боку КНР та РФ. Тому

³⁹ Див.: URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/06/17/central-asia-council-adopts-a-new-eu-strategy-for-the-region/>

акцент робиться на диверсифікації згаданих економіко-гуманітарних заходів ЄС щодо регіону ЦА відповідно до цієї Стратегії та підтримці їх регіоналізації в чіткій предметній формі. Одночасно відбувається поступове посилення ролі багатосторонніх політичних інструментів – консультацій, міністерських зустрічей і самітів. Додалися й зусилля щодо поширення такого підходу на Афганістан.

З метою досягнення цілей регіоналізації ЄС намагається здійснювати програми чи заходи, які би могли зацікавити всі п'ять центральноазійських держав. Прикладом таких заходів у гуманітарній сфері може слугувати проведення Форуму громадянського суспільства ЄС – ЦА (перший проходив у м. Бішкеку (Киргизстан) у 2019 р., другий відбувся онлайн через пандемію COVID-19, третій Форум приймала в 2021 р. столиця Казахстану – м. Астана, четвертий – м. Ташкент (Узбекистан) навесні 2023 р.). Предметами обговорень на таких заходах здебільшого є права людини в широкому сенсі, гендерні питання та права жінок у контексті ширшого залучення жіноцтва до суспільного та виробничого життя, актуальні екологічні, правоохоронні проблеми тощо⁴⁰. ЄС на таких заходах представляють функціонери середнього рівня, посли ЄС на місцях.

В економічній сфері аналогічну функцію щодо регіоналізації здійснює Економічний форум (зустрічі відбуваються з дворічним інтервалом). Ці заходи збирають значно ширшу аудиторію, до учасників звертається (онлайн) президентка Єврокомісії, яку на місці представляє віцепрезидент.

Перший Економічний форум проходив у м. Бішкеку (Киргизстан) у листопаді 2021 р. Саме тоді учасники вирішили взаємодіяти в трьох основних напрямках: безпечне та привабливе інвестиційне середовище; цифровізація та «зелені» технології; розширення торгівлі та взаємопов'язаності (connectivity). Було створено постійний Секретаріат, що працює у Бішкеку. Учасники другого Форуму (м. Алмати, Казахстан, травень 2023 р.) працювали за ухваленими напрямами, а в практичному плані зосередилися на вивченні можливостей, наданих європейською ініціативою «Global Gate»⁴¹ (конкурентна до китайської ОПОШ) у розмірі 300 млрд євро, що збігаються із зазначеними пріоритетними напрямами.

Поступово після дворічної перерви через пандемію COVID-19 відновлюються колективні заходи з найпроблемніших для регіону питань (7-а Конференція високого рівня з довкілля та водних ресурсів⁴², м. Рим, Італія, лютий 2023 р.), започатковуються

⁴⁰ Див.: URL: <https://www.newscentralasia.net/2023/03/10/v-tashkente-zavershilsya-4-y-forum-grazhdanskogo-obshchestva-yes-tsentralnaya-aziya/>

⁴¹ Див.: URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Global_Gateway

⁴² Див.: URL: <https://kazaral.org/en/european-union-central-asia-high-level-conference-joining-efforts-for-climate-action-and-green-transition/>

нові (Конференція із сполученості «EU – Central Asia Connectivity Conference», м. Самарканд, Узбекистан, листопад 2023 р.). Важливим новим елементом можна вважати конкретизацію інтересів країн ЄС у ресурсній сфері, де чітко визначився пріоритет – рідкоземельні метали як засіб для енергетичних перетворень.

Як наслідок, торгівля між партнерами протягом 2021 р. зросла на 67 % (до попереднього рівня – близько 50 млрд євро)⁴³, а 2022 р. – ще на 77 %. Понад 40 % інвестицій у Центральну Азію походять з країн Євросоюзу. Керівництво Союзу має намір підтримувати баланс торгівлі з регіоном, незважаючи на те, що він є від’ємним для ЄС⁴⁴, одночасно закликаючи до збільшення імпорту енергетичних та рудних ресурсів із центральноазійських держав. Імпорт у ЦА з Європи поки що менший, ніж із Китаю та Росії, але темпи його невпинно зростають. Країни ЄС, підтримуючи розвиток торгівлі, намагаються в такий спосіб не лише отримати чутливу продукцію від центральноазійських держав (енергоносії, дорогоцінні метали, руди тощо), а й продемонструвати можливості виходу за межі російського та китайського ринків. Європейці, крім того, прагнуть перешкодити намірам КНР захопити ресурсну базу ЦА, для чого Китай, зокрема, надає переваги щодо використання транспортних шляхів у рамках ініціативи ОПОШ (у КНР, наприклад, стурбовані послабленням т. зв. Північного маршруту КНР – ЄС (проходить територією РФ) через війну, а тому активізують Серединний маршрут до Європи через Казахстан, Каспій, Південний Кавказ, Чорне море). Цей маршрут став предметом докладного вивчення. За фінансування ЄС було проведено його професійну оцінку та підготовлено повноцінну бізнес-довідку, яку Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), що виконував ці роботи, представив у м. Брюсселі (Бельгія) під час Інвестиційного форуму 29-30 січня 2024 р. За підсумками форуму, виконавчий віцепрезидент Єврокомісії Валдіс Домбровскіс оголосив про рішення виділити на реалізацію проєкту 10 млрд євро. З цього приводу було підписано Меморандум про взаєморозуміння за участю всіх п’яти держав регіону на рівні заступників прем’єр-міністрів або міністрів транспорту. Активну роль у підготовці проєкту відіграла Туреччина, яка планує «контролювати» його виконання.

Аналізуючи стратегію й реальні дії Європейського Союзу в регіоні ЦА, варто зважати на те, що їхня динаміка значною мірою зумовлена діями окремих країн-активістів. Серед європейських держав це насамперед ФРН, Італія, Нідерланди, Франція, Австрія, а також Швейцарія та Велика Британія. Німеччина, наприклад,

⁴³ Див.: URL: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/kak-proshel-vtoroy-ekonomicheskij-forum-evropeyskiy-soyuz-tsentralnaya-aziya-24191>

⁴⁴ Див.: URL: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/central-asia_en

практикує окремі зустрічі з п'ятьма державами ЦА (формат «5 + 1», подібно до Японії, США, КНР, РФ), тематика яких переважно стосується економічних та енергетичних питань⁴⁵. Як наслідок, Казахстан почав пряме постачання нафти до ФРН, заміщуючи російську сировину⁴⁶. За даними 2021–2022 рр., сукупний експорт нафти з Казахстану до ФРН, Греції, Великої Британії, Франції та Литви перевищував експорт до КНР і РФ; сукупний експорт з Узбекистану до Швейцарії та Великої Британії перевищував експорт до РФ та КНР. Іще вищі обсяги експорту для Киргизстану.

Основою політичної взаємодії партнерів стали зустрічі на рівні МЗС, які поступово еволюціонували: від початково рутинних до рівня справжнього діалогу. Це, зокрема, було помітно на останній, 19-й зустрічі в Люксембургу⁴⁷ (жовтень 2023 р.), що вперше проходила у форматі «5 + 27» за участі Верховного представника ЄС Жозепа Борреля. Саме за результатами цієї зустрічі було ухвалено Спільну дорожню мапу поглиблення відносин ЄС – ЦА⁴⁸. У тексті документа визначено п'ять ключових напрямів взаємодії, у четвертому з них («Безпекові виклики») основну увагу зосереджено на взаємодії регіону з Афганістаном (попри суттєві тамтешні політичні зміни).

Визнанням дедалі активнішої участі Євросоюзу в центральноазійських справах можна вважати започаткування практики самітів ЄС – ЦА. Перший із них відбувся в м. Астані (Казахстан) у жовтні 2022 р.,⁴⁹ другий – у Киргизстані в червні 2023 р. Новаціями у цьому аспекті є, з одного боку, визнання Євросоюзом важливості регіону, а з іншого – жорстка фіксація регіонального характеру двосторонньої взаємодії, без участі чи нагляду сусідніх великих держав. Показово, що в ЄС звернули увагу⁵⁰ на Договір між Республікою Казахстан, Киргизькою Республікою, Республікою Таджикистан, Туркменістаном та Республікою Узбекистан про дружбу, добросусідство та співробітництво у цілях розвитку Центральної Азії в XXI столітті⁵¹. Анонсовано, що влітку 2024 р. заплановано провести черговий Саміт ЄС – ЦА у Брюсселі.

Європейський Союз, перебуваючи на позиціях засудження воєнної агресії РФ проти України, у відносинах із державами ЦА на всіх рівнях підкреслює таке своє

⁴⁵ Див.: URL: <https://www.euronews.com/2023/10/05/here-is-why-the-eu-should-deepen-its-relations-with-central-asia>

⁴⁶ Див.: URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2023-06-23/kazakhstan-set-to-supply-oil-to-germany>

⁴⁷ Див.: URL: https://international-partnerships.ec.europa.eu/news-and-events/news/eu-central-asia-19th-ministerial-meeting-held-luxembourg-23-october-2023-2023-10-23_en

⁴⁸ Див.: URL: https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14587-2023-INIT/en/pdf?utm_source=dsms-auto&utm_medium=email&utm_campaign=Joint+Communiqu%C3%A9+of+the+19th+European+Union-Central+Asia+Ministerial+Meeting%2c+23+October+2023%2c+Luxembourg

⁴⁹ Див.: URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/kazakhstan/joint-press-communiqu%C3%A9-heads-state-central-asia-and-president-european-council_en?s=222

⁵⁰ Див.: URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/kyrgyz-republic/joint-press-statement-president-kyrgyz-republic-mr-sadyr-zhaparov-and-president-european-council-mr_en?s=301

⁵¹ Див.: URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000507>

ставлення, інформує про вжиті заходи задля допомоги Україні, пояснює зміст і значення уведених проти Росії санкцій, закликає центральноазійські країни до взаємодії в цьому напрямі. Про це, зокрема, постійно йдеться у виступах офіційних представників ЄС стосовно нинішньої ситуації в Україні та світі, на спільних заходах політичного, економічного, гуманітарного напрямку, за можливості – у спільних комюніке. І хоча країни ЦА не демонструють аналогічного ставлення до російсько-української війни, вони не заперечують проти позиції ЄС, повсюдно підкреслюють ключову тезу щодо визнання міжнародних норм про суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність кордонів, про відданість положенням Статуту ООН.

Зауважимо, що, незважаючи на таку однастайність стосовно зазначеного питання, все ж існує чітко окреслена відмінність між суспільствами центральноазійських держав, яка віддзеркалює рівень «ліберальності» (фактично рівень доступу до свободи слова, інформації та політичного плюралізму) кожної з них. Проведене навесні 2023 р. комплексне соціологічне дослідження щодо ставлення населення Казахстану, Киргизстану та Узбекистану до російсько-української війни засвідчило помітно вищу підтримку України в першій, нижчу – в другій і ще нижчу – в третій державі (населення Таджикистану й Туркменістану не було залучене до дослідження через відсутність умов для безперешкодної роботи)⁵². Показово, що ця градація збігається з Індексом Джині та з Індексом економічної свободи цих держав. Це пояснює, до речі, помітно більшу активність ЄС саме в Казахстані, меншу – у Киргизстані та ще меншу – в Узбекистані.

Окремим і найбільш чутливим треком у відносинах сторін є важливий формат Діалогу ЄС – ЦА щодо Афганістану (EU – Central Asia format for dialogue on Afghanistan), започаткований відповідно до положень пунктів 7, 11, 13 Стратегії ЄС – ЦА (2019). Перша зустріч у форматі «ЄС – ЦА, Спеціальні представники з Афганістану та Спецпредставник ЄС для ЦА» відбулась у квітні 2021 р. відповідно до рішень 16-ї міністерської зустрічі та проходила онлайн через пандемію COVID-19. Саме тоді було підтверджено принципи невтручання у внутрішні справи Афганістану та колективного, за участі ЄС та міжнародних організацій, глобального й регіонального рівня сприяння всебічному відродженню цієї країни⁵³. Узгоджено питання щодо основних інструментів співпраці – домовлено використовувати

⁵² Див.: URL: <https://ca-barometer.org/assets/files/froala/71cf4c7e5cfe365926deb77c15a4b485234ef802.pdf>

⁵³ Див.: URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/afghanistan-peace-process-eu-central-asia-communic%C3%A9-and-central-asia-special-envoys_en

Connecting EU Asia Strategy⁵⁴ та Central Asia Regional Economic Cooperation Conference (CAREC)⁵⁵.

Під час другої (м. Ташкент, Узбекистан, лютий 2022 р.) і третьої (м. Алмати, Казахстан, травень 2022 р.) зустрічей у форматі цього Діалогу були вироблені конкретні пропозиції (наприклад, створити регіональний Центр з питань взаємодії з Афганістаном, координувати дії з ОБСЄ, фондами, які надають допомогу, тощо). У четвертій зустрічі (м. Ашгабат, Туркменістан, травень 2023 р.) брали участь Спецпредставник ООН з Афганістану, консули Туркменістану, які працюють в афганських містах Гераті й Мазарі-Шеріфі⁵⁶.

Важливим для функціонування цього формату стала перша зустріч спецпредставників із держав ЦА з колегою із США, що проходила в столиці Казахстану в липні 2023 р., на якій було відзначено продуктивність внеску ЄС у налагодження відносин з Афганістаном⁵⁷.

Зустрічі спецпредставників з Афганістану не дублюють, а предметно доповнюють інший, традиційний формат – Безпековий діалог високого рівня ЄС – ЦА, розпочатий 2013 р.⁵⁸ на рівні заступників керівників МЗС і згодом переформатований у Політико-безпековий діалог на рівні міністрів. Про значущість цього формату співпраці говорили учасники ювілейної, 10-ї зустрічі, під час якої, серед іншого, було узгоджено параметри чергового Саміту ЄС – ЦА 2024 р. На полях цих заходів європейські представники приділяють особливу увагу проблематиці російської збройної агресії проти України, що знаходить відображення в публікаціях ЗМІ та повідомленнях соціальних мереж центральноазійських країн.

Розвиваючи відносини з державами ЦА, Європейський Союз прагне створити відповідну єдину правову базу, юридично оформити зв'язки, ураховуючи досвід «Східного партнерства» (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова, Україна). З країнами, які долучилися до цієї ініціативи ЄС, у 2010-х роках укладалися подібні угоди про Асоціацію. Так, щодо країн ЦА просуваються угоди про поглиблене партнерство та співробітництво, перша з них (Enhanced Partnership and Cooperation Agreement) була укладена з Казахстаном і набула чинності 01 березня 2020 р.⁵⁹. Підготовлені та очікують на підписання угоди з Киргизстаном та Узбекистаном, розпочалися переговори з Таджикистаном. Згадані документи охоплюють усі сфери співробітництва, у т. ч. сприяють зростанню двосторонньої торгівлі та інвестицій.

⁵⁴ Див.: URL: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/europe_asia_connectivity_factsheet_1.pdf

⁵⁵ Див.: URL: <https://www.carecprogram.org/>

⁵⁶ Див.: URL: <https://diplomatmagazine.eu/2023/05/29/ca-eu-meets-in-ashgabat-in-support-for-afghanistan/>

⁵⁷ Див.: URL: <https://www.state.gov/joint-statement-on-the-c51-special-session-on-afghanistan/>

⁵⁸ Див.: URL: https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j9vvik7m1c3gyxp/vjai4q39p3ys?ctx=vgaxlcr0dzzr&start_tab1=5

⁵⁹ Див.: URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-kazakhstan-relations_en

На тлі активізації протягом останніх років відносин держав Центральної Азії з ЄС, а також частково – з КНР і Туреччиною, позиції України в регіоні помітно ослабли, як економічно, так політично та інформаційно. Це сталося через зосередження нашої країни на протидії широкомасштабній російській військовій агресії, а також унаслідок посилення ворожої пропаганди. Після закінчення війни Україна як кандидат на вступ до Європейського Союзу матиме змогу скористатися його можливостями для відновлення й розвитку своїх інтересів в країнах ЦА.

Розділ 6

РОЛЬ ПОТУЖНИХ ДЕРЖАВ-СУСІДІВ У ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ

Регіон Центральної Азії входить до інтересів багатьох країн, як-от: Сполучених Штатів Америки, Росії, Китаю, Туреччини, Ірану, Ізраїлю, Індії, Пакистану. Проте азійські держави з низки причин мають особливі інтереси в ЦА. Економічна, політична, безпекова та історико-культурна особливість регіону визначає зацікавленість у присутності тут впливових регіональних акторів, передусім Туреччини та Ірану. Це зумовлено спільною історичною долею та релігійною специфікою, а також наявністю транспортних коридорів та міцними торговельно-економічними зв'язками. Останнім часом посилити свій вплив у регіоні намагаються держави Південної Азії (ПА), Індія та Пакистан. Крім того, вступ до ШОС Індії, Пакистану, а 2023 р. – Ірану, створює нові можливості для співпраці з більшістю центральноазійських держав, що на нинішньому етапі стає досить актуальним.

Прагнення зазначених країн бути присутніми в регіоні ЦА здебільшого пов'язане з факторами безпеки. Йдеться про військово-політичну кризу в Афганістані (фактично ця країна одночасно належить як до Центральної, так і до Південної Азії), пов'язану з другим приходом у серпні 2021 р. до влади руху Талібан, який став ключовою проблемою регіональної безпеки. Кордони Центральноазійського регіону вкотре розглядаються у контексті стримування поширення релігійного екстремізму і терористичних мереж, а також незаконного обороту наркотиків.

Питання щодо нейтралізації терористичних загроз з боку Афганістану та надання гуманітарної допомоги мешканцям цієї країни є одними з ключових для безпекової ситуації в регіоні та можливості нормального відновлення кооперації в різних галузях. Ще одним фактором присутності в ЦА Туреччини, Ірану та особливо Індії є конкуренція з активністю КНР, яка від 90-х років ХХ ст. постійно зростає. До того ж, повномасштабна війна РФ проти України змушує центральноазійські держави шукати інші форми співпраці, і їхніми партнерами готові стати саме вищезначені країни.

6.1. Турецька Республіка

Турецька Республіка (ТР) має особливі інтереси в Центральній Азії, які посилилися після приходу до влади Реджепа Тайїпа Ердогана та провладної Партії справедливості та розвитку (ПСР). Окремим чинником можна вважати впровадження

доктрини «стратегічної глибини». Важливо й те, що Туреччина як член НАТО та держава, котра підтримує міцні зв'язки із Заходом, відіграє помітну роль у міжнародній політиці.

Попри те, що ТР офіційно залишається світською державою, наголос ПСР на ісламських цінностях вплинув на зовнішньополітичний курс держави. Однією з визначних рис зовнішньополітичної ідеології ПСР стає її бачення, яке підкреслює історичні та культурні зв'язки Туреччини з колишніми територіями Османської імперії. Ця ідеологія позиціонує Туреччину як регіональну державу з впливовою присутністю на ширшому Близькому Сході та за його межами, зокрема в Центральній Азії. Партія справедливості та розвитку прагне використати історичну спадщину Туреччини для поширення свого впливу та просування інтересів Туреччини в регіоні.

Політика Туреччини в Центральній Азії здійснюється через різні інституції та механізми як на урядовому, так і на неурядовому рівнях. Міністерство закордонних справ є основним урядовим органом, відповідальним за формування й реалізацію зовнішньої політики Туреччини. Інші турецькі організації відіграють важливу роль у просуванні в регіоні ЦА інтересів і цілей держави, яка є історичним союзником чотирьох тюркомовних країн – Казахстану, Киргизстану, Туркменістану та Узбекистану. Після того як ці країни стали незалежними, РТ стала для них чи не найбажанішим партнером, і не лише через культурну та мовну близькість. У 1992 р. президенти шести тюркомовних держав (Азербайджану, Казахстану, Киргизстану, Туреччини, Туркменістану та Узбекистану) зустрілися в м. Анкарі (Туреччина) на Першому саміті глав тюркомовних держав для визначення спільних інтересів.

Після розпаду СРСР Туреччина прийняла рішення надати допомогу новим незалежним республікам. Для вирішення різноманітних питань у цій сфері було створено Агентство міжнародного розвитку та співробітництва Туреччини (ТІКА), яке спочатку працювало з державам ЦА у двосторонньому форматі. Проте сьогодні ТІКА має ширші завдання щодо підтримки різних напрямів співпраці в регіоні, таких як регіональна стабільність, економічні та політичні реформи, регіональна та глобальна інтеграція, двосторонні відносини та енергетична співпраця. ТІКА виконує багато функцій, зокрема надає допомогу з власного бюджету, здійснює управління допомогою від інших державних міністерств (наприклад, Міністерства освіти), координує допомогу з неофіційних джерел, проводить моніторинг комерційних партнерств.

Зауважимо: через подальшу диверсифікацію зовнішньополітичних устремлінь Туреччини допомога країнам ЦА під час перебування при владі уряду ПСР зменшилася, проте були створені нові механізми співпраці. Так, 21 листопада 2008 р. Стамбульська угода, підписана Туреччиною, Азербайджаном, Киргизстаном

і Казахстаном, засвідчила заснування Парламентської асамблеї тюркомовних країн (TURKPA) для зміцнення та розвитку міжпарламентської співпраці.

Співпраця між тюркомовними країнами вийшла на новий рівень, коли в жовтні 2009 р. було створено механізм співробітництва тюркомовних держав – *Тюркську раду* (Türk Keneşi). Від 2011 р. проводиться серія самітів організації, першим став Алматинський. Тюркська рада виконує своєрідну роль «парасольки» для інших організацій, таких як TURKPA, Міжнародна організація тюркської культури (TURKSOY), Фонд тюркської культури та спадщини, Тюркська академія⁶⁰, сприяє співпраці на парламентському, культурному, академічному та науковому рівнях, а, крім того, ще й збільшенню обсягів торгівлі між державами-членами, посиленню консультацій у різних галузях. У 2018 р. на саміті в м. Чолпон-Ати (Киргизстан) статус спостерігача в організації отримала Угорщина.

У листопаді 2021 р. під час VIII саміту, що проходив у Стамбулі, Тюркську раду було реорганізовано в *Організацію тюркських держав* (ОТД). Однією з проголошених цілей ОТД є «просування цінностей та інтересів тюркського світу на регіональній та міжнародній арені». За задумом президентів тюркських держав, до 2030 р. має бути сформований загальнорегіональний ринок товарів, інвестицій, робочої сили та послуг. Також на саміті ухвалено рішення про створення на території Казахстану вільної економічної зони TURNSEZ. Лідери держав-членів – Туреччини, Азербайджану, Узбекистану, Киргизстану та Казахстану – і держав-спостерігачів – Туркменістану та Угорщини – відкрили у Стамбулі штаб-квартиру, а також ухвалили стратегічний документ – концепцію «Бачення тюркського світу – 2040» (Turkic World Vision – 2040), що є своєрідною дорожньою картою для поглиблення співпраці між тюркськими державами в пріоритетних галузях на найближчі два десятиліття. Тюркська ідентичність і спільні культурні цінності вважаються основними рушійними силами інтеграції та колективного бачення майбутнього, викладеного в концепції.

У діяльності Організації тюркських держав передбачені постійні консультації з питань регіональної та світової політики, а також посилення співпраці з європейськими інституціями, зокрема з Вишеградською групою (через посередництво Угорщини як країни-спостерігача). Організація виступає за поглиблену співпрацю у сферах боротьби з тероризмом, захисту кордонів, регулювання рівня міграції та боротьби зі злочинністю, а також за вільний рух капіталу, товарів і послуг та активні регіональні інвестиції в економічну сферу. ОТД плануватиме і підтримуватиме колективні ініціативи задля підвищення економічного потенціалу

⁶⁰ Тюркська рада в 2010–2012 рр. заснувала Фонд тюркської культури та спадщини і Тюркську академію як афілійовані партнерські організації.

регіону, розвиток проєктів стратегічної енергетичної інфраструктури, розбудову транспортних коридорів.

У концепції «Бачення тюркського світу – 2040» пропонуються конкретні напрями *співпраці в галузі безпеки*. Події, що сталися останнім часом, як-от: виведення американських військ з Афганістану, прихід до влади в цій країні Талібану, перемога Азербайджану у війні в Карабаху, сприяли посиленню військово-політичної складової частини діяльності ОТД, надали їй особливого стратегічного значення. Зокрема, йдеться про створення мережі для співпраці та обміну інформацією між державами-членами для боротьби із загрозами радикалізації, насильницького екстремізму, ісламофобії, ксенофобії та тероризму, незаконного обігу наркотиків, а також для підтримки безпеки кордонів. Важливим також є розуміння необхідності спільної боротьби з економічними, фінансовими та кібернетичними злочинами. Зазначається, що з метою спільного реагування на природні й техногенні катастрофи доцільним буде створення Тюркської ради громадянського захисту.

Протягом кількох останніх років Туреччина значно активізувала співпрацю з країнами ЦА в галузі безпеки, особливо з Казахстаном, до якого експортується продукція оборонної промисловості. Крім того, організоване навчання казахстанських військовослужбовців, проводяться спільні військові навчання. Казахстан та Киргизстан закупили в Туреччині безпілотні літальні апарати «Bayraktar», які добре зарекомендували себе під час воєнних кампаній в Азербайджані та в Україні.

З приходом до влади Партії справедливості та розвитку турецький уряд перевів співпрацю з тюркськими державами ЦА здебільшого у практичне русло. Туреччина надає перевагу двостороннім відносинам та інвестуванню в певні економічні сфери цих держав, а не участі у великих регіональних форумах. Завдяки двосторонній співпраці Туреччина може просувати проєкти в різних галузях економіки та вирішувати окремі питання безпеки. За винятком Туркменістану, який додержує нейтральної позиції, усі інші держави ЦА та Туреччина підписали документи Ради стратегічної співпраці високого рівня та Угоди про стратегічне партнерство.

Історія культурно-гуманітарної співпраці Туреччини з країнами Центральної Азії свідчить про цілеспрямовані зусилля турецької сторони зміцнити свої зв'язки з тюркомовними народами через спільні культурну спорідненість та релігійні вірування. Окрім «м'якої» сили, Туреччина використовує різні механізми для посилення економічного та енергетичного співробітництва. Також велика увага приділяється безпековій галузі, зменшенню ризиків і викликів, що походять із регіону ЦА. У сучасних умовах вкрай важливим для центральноазійських держав є розвиток особливих відносин з Туреччиною, оскільки це забезпечує інтереси в регіоні

ще одного сильного партнера, який допомагає збалансувати їхні відносини з Росією та Китаєм. Культурні, релігійні та мовні зв'язки роблять Туреччину набагато привабливішим партнером для населення ЦА порівняно з РФ із її агресивною політикою та КНР з її експансіоністською економічною дипломатією.

6.2. Ісламська Республіка Іран

Ісламська Республіка Іран (ІРІ) відіграє вагомий роль у світовій політиці, безпеці та економіці, щоправда, останнім часом – здебільшого деструктивну. Та все ж, ІРІ – діяльний актор у регіональному балансі сил в економічній, дипломатичній і військовій площинах на перетині Центральної Азії, Близького Сходу та Кавказу. Претензії Ірану на статус регіонального лідера простежуються на багатьох близькосхідних напрямках. А ще вони напряду пов'язані з Кавказом та Центральною Азією (зокрема, Каспійським регіоном), адже ці субрегіони традиційно є пріоритетами іранської зовнішньої політики з огляду на географічну та історичну близькість, економічні та безпекові чинники.

Іран намагається здійснювати свій вплив через створення транспортних коридорів, розширення участі у видобутку енергоносіїв, співпрацю у створенні спільних електромереж. Активною є культурна дипломатія, спрямована на формування персомовної спільноти (і не лише в Таджикистані, оскільки в різні історичні періоди країни ЦА входили до ареалу іранського впливу). Приєднання Ірану в 2023 р. до Шанхайської організації співробітництва створило додаткові можливості для співпраці.

Інтереси Ірану в регіоні ЦА зумовлені низкою чинників. Розглянемо їх.

1. *Географічна близькість.* Іран має вигідне розташування: на півночі через Каспійське море межує з Казахстаном і Туркменістаном, а також з останнім має спільні сухопутні кордони; є природною поєднувальною ланкою для виходу обох держав до Перської затоки. Історично торговельні шляхи з країн ЦА проходили територією Ірану.

2. *Економічний складник.* Іран має потенціал для виробництва споживчих товарів, необхідних центральноазійським країнам; володіє значними людськими ресурсами, підготовленими для роботи в нафтовій галузі, а також у галузях наземного та повітряного транспорту. Потенціал його портів для транспортування нафти й газу, а також наявність нафто- й газопроводів, які надають значні технічні та логістичні переваги, забезпечують можливість експорту енергоносіїв. Крім того, іранські порти є важливими експортними пунктами для сполучання країн ЦА через Перську затоку з рештою світу.

3. *Культурні зв'язки.* Народи Таджикистану та окремі етнічні групи в інших країнах ЦА розмовляють мовою фарсі, тоді як у самому Ірані мешкають етнічні туркмени та інші меншини – вихідці з Центральної Азії. У лютому 1992 р. було створено Організацію перської мови, до якої входять Іран, Таджикистан і Афганістан. Тегеран надав допомогу в збереженні перських елементів у культурах цих тюркомовних країн, викладанні перської мови в школах та університетах, вивченні перського періоду історії. Іранська «м'яка» сила спрямована на підтримку спільної культурно-релігійної спадщини (літературу, музику, каліграфію).

4. *Експертна дипломатія.* Центральна Азія залишається у фокусі постійної уваги ІРІ. З цією метою був створений дослідницький центр в рамках провідного аналітичного центру країни – Інституту політичних і міжнародних досліджень Міністерства закордонних справ Ірану. Центр зосереджується на вивченні Центральної Азії та Кавказу, проводить щорічні конференції для обговорення питань цього регіону та видає щоквартальний журнал «Центральна Азія і Кавказ».

Особливості економіки Ірану, зокрема його можливості у видобутку та переробці нафти й газу, мають велике значення для країн ЦА, особливо Туркменістану. Про це свідчить успішний експорт туркменського газу до Туреччини та Європи через Іран найкоротшим і найменш витратним шляхом (довжина газопроводу з Туркменістану до Туреччини через Іран становить близько 1470 км, з яких 140 км розташовано на території Туркменістану, а 1030 км – на території Ірану; цей газогін коштує на 700 млн дол. менше, ніж Каспійський газопровід). Іран залишається не лише географічно зручним партнером держав ЦА, а й доволі привабливим у регіональному контексті взірцем розвитку інновацій, переважно в галузях космічних досліджень, інформаційних технологій, медицини, енергетики, нанотехнологій.

Іран скористався перевагами у своїх відносинах із Центральною Азією для досягнення низки цілей: передусім після Ісламської революції здійснити намір вийти з міжнародної ізоляції, що посилилася з розкриттям іранської ядерної програми у 2002 р., а також протидіяти зростанню американського і загалом західного впливу в регіоні. Ще одна мета – закріплення на місцевих ринках і розвиток зв'язків з державами регіону для підтримання власної економіки в умовах дії західних санкцій. Нарешті, ІРІ зацікавлена у співпраці в галузі безпеки задля того, щоб мінімізувати ризики релігійного екстремізму, тероризму, діяльності транскордонних кримінальних угруповань та наркотрафіку.

Загалом у регіоні Іран прагне досягти посилення співпраці в енергетичному секторі, розвивати добросусідські відносини, торгівлю, туризм та культурну дипломатію. Безпековий складник співпраці не відіграє провідної ролі – Тегеран свого

часу не зміг повною мірою реалізувати свої амбіції під час післявоєнного врегулювання в Таджикистані, так само як і в Афганістані, успіхи талібів і військова інтервенція США та їхніх союзників завадили іранським устремлінням.

Москва, а не Тегеран, змогла домогтися вирішального слова в таджицькому мирному процесі завдяки збереженню своєї військової присутності (йдеться про 201-у мотострілецьку дивізію та прикордонників). Проте ІРІ поряд із Росією та «північним альянсом» Афганістану стала спонсором таджицького врегулювання, відтак Тегеран зміг нормалізувати відносини з офіційним Душанбе (Іран став першою державою у світі, яка визнала незалежність Таджикистану в 1991 р.). Таджикистан залишається «зоною особливих інтересів» для ІРІ. Спроби Ірану впливати на ситуацію в цій країні і втягнути її до орбіти свого впливу тривають. Між державами підписано понад 130 двосторонніх угод, у Таджикистані працює понад 150 іранських компаній. Однією з найбільш розвинутих галузей співпраці є гідроенергетика. Саме іранські фахівці брали участь у будівництві на території країни низки гідроелектростанцій та розробили проєкт водноенергетичного коридору Іран – Таджикистан – Афганістан⁶¹.

Іран розглядає Таджикистан не лише як трамплін для подальшого просування своїх інтересів у Центральній Азії, а й як можливість для демонстрації свого культурного та «духовного» потенціалу. Таджикистан завжди з настороженістю ставився до подібних амбіцій свого сусіда, хоч і був зацікавлений в іранських інвестиціях.

Окрім Таджикистану, для ІРІ важливу роль як військово-політичний та економічний партнер відіграє, як і раніше, Туркменістан. Нейтральний статус цієї держави повністю узгоджується з іранськими інтересами у безпековій сфері. Перспективною залишається розбудова транспортних магістралей через Туркменістан та Афганістан.

Після зняття частини санкцій з ІРІ в 2016 р. очікувалася активізація відносин з країнами ЦА, зокрема Казахстаном (сподівання на експорт зернових, металів, спільні промислові виставки тощо), однак прориву не сталося. Так само як і стрімкого розвитку відносин з Узбекистаном, який завжди досить обережно ставився до можливого збільшення впливу Ірану в регіоні, у т. ч. через побоювання відродження таджицького націоналізму, що сприяло б активізації сепаратизму в містах Бухарі та Самарканді, де мешкають значні таджицькі спільноти. У 1995 р. Узбекистан став єдиною з центральноазійських країн, яка активно підтримала американські санкції проти Ірану. Згодом узбецька влада пом'якшила своє ставлення, і від початку XXI ст. рівень торгівлі

⁶¹ Реалізація цього та інших перспективних інфраструктурних проєктів блокується через нестабільність влади в Афганістані.

між Іраном та Узбекистаном постійно зростає. Основні галузі співпраці – сільське господарство, металургія, експорт мінеральних добрив. З Ірану постачаються чай, харчові продукти, будівельні матеріали, товари побутової хімії.

Центрально-азійський напрям зовнішньої політики ІРІ не привертає значної уваги. Загалом, незважаючи на певні інтереси, Іран залишається позасистемним актором у Центральній Азії, на відміну від системних – Росії та Китаю. Приєднання до ШОС у 2023 р. (Ірану нарешті вдалося усунути багаторічну пересторогу, ініційовану Казахстаном щодо неможливості приєднання до організації підсанкційної країни) теоретично може збільшити такі можливості, проте вони й надалі будуть обмежені через чергові санкції, накладені європейськими країнами внаслідок фактичної підтримки теократичним урядом ІРІ широкомасштабної агресії РФ проти України.

6.3. Республіка Індія

Одним із найважливіших акторів, що впливає на розвиток Центральноазійського регіону, є Республіка Індія (РІ). Історично склалося так, що процеси міжцивілізаційного діалогу, які відбувалися в давні часи, зокрема завдяки існуванню Великого Шовкового шляху, суттєво вплинули на взаємовідносини країн регіону та Індії. Зв'язки Індії з Центральною Азією, що усталилися в давнину, забезпечили умови для створення ефективних взаємовідносин у сучасну епоху. Після розпаду СРСР та утворення нових незалежних держав у ЦА виникли нові можливості для співробітництва.

Республіка Індія, маючи глобальне бачення свого місця у сучасному світі, насамперед прагне зміцнити свої відносини з країнами, які розташовані поблизу від неї. Регіон ЦА межує з Південною Азією і входить до кола стратегічно важливої для Індії периферії, а регіональна динаміка значною мірою визначає політику Нью-Делі. Індія розширює географічний ареал, у якому хоче поглибити свої відносини та збалансувати вплив інших акторів, передусім КНР. Крім того, є ще один чинник, який пояснює зацікавленість Індії Центральноазійським регіоном, – це можливість доступу до нових транспортних коридорів і логістичних ланцюжків.

На межі XX–XXI ст. спостерігався процес «перекроювання» усталених регіонів Азії, тоді ж виокремилася тенденція тяжіння Центральної Азії до зони Індійського океану. Невипадково був запропонований новий термін – «Великий Близький Схід», який охоплює арабський світ, Іран, Афганістан, Центральну та Південну Азію. За таких умов склалися умови для подальшого зближення держав ЦА з країнами ПА, першочергово – з Індією (варто відзначити також поступальний і продуктивний

розвиток відносин держав ЦА з Пакистаном, що зумовлено насамперед релігійним чинником).

На початку 90-х років XX ст. Індія однією з перших установила дипломатичні відносини з державами Центральної Азії. Між столицями цих країн та Нью-Делі існує пряме авіасполучення, завдяки чому вдалося зробити ефективними бізнес-контакти, а також забезпечити навчання великої кількості студентів з центральноазійських країн в Індії. Разом із започаткуванням двосторонніх форматів співпраці активно розвивалися багатосторонні: від самого початку Індія брала участь у Конференції із взаємодії та створення довіри в Азії (CICA), іще до вступу в ШОС (подія відбулася 2017 р.) співпрацювала в різних форматах із країнами – членами Шанхайської організації співробітництва.

Одним із вагомих чинників активної політики Індії в регіоні є *енергетичний*. Республіка Індія розглядає конкретні шляхи для використання енергоресурсів цих країн, зокрема Казахстану та Узбекистану. Проведення експертизи та розвідки ресурсів, наукові проєкти та інвестиції – це заходи, які РІ почала реалізовувати ще з 1990-х років, використовуючи зв'язки та напрацювання часів СРСР.

Індійські інвестиції забезпечують зміцнення відносин з державами ЦА. Чи не найбільш ефективним у цьому сенсі є приклад **Казахстану**. Наприкінці 1990-х років РІ надала Казахстану кредитну лінію на 20 млрд дол. США, у межах якої було відкрито кілька підприємств з виробництва ліків та пакувальних матеріалів. У приватному секторі індійці придбали сталеливарний завод у м. Караганді, електростанцію та 15 гірничо-видобувних шахт. Казахстан серед усіх держав – найбільший партнер РІ в галуз торгівлі та інвестицій. Наприклад, працює Спільна бізнес-рада за участі торгово-промислових палат (ТПП) обох країн, активно розвиваються двосторонні зв'язки в галузі освіти та науки, туризму та культури. Постійно відбуваються обміни в експертному середовищі, зокрема з питань безпеки. У 2005 р. започатковано Центр досліджень Індії в Національній бібліотеці Казахстану. Наразі студенти із Казахстану можуть скористатися 15 різними напрямками для навчання в Індії.

Перспективи співпраці Індії з **Киргизстаном** полягають у реалізації енергетичних проєктів, ще від початку 1990-х років Киргизстан постачає в Індію збагачений уран. Активним є співробітництво в галузі освіти та культури, окреме вагоме місце посідають фармацевтичні проєкти. Зокрема, у Киргизстані працює філія відомої індійської компанії «Гімалаї», що спеціалізується в галузі традиційної медицини. Індія розглядає Киргизстан як країну, що вкрай важлива для балансу відносин з КНР, тому що Китай реалізує низку проєктів ініціативи «Новий Шовковий шлях» саме в Киргизстані.

Республіка Індія активно підтримує відносини **Туркменістаном**, якому надала дві кредитні лінії (на 5 та 10 млн дол.). Працює індійсько-туркменська робоча група з енергетичних питань, зростає товарообіг між країнами в інших галузях. Туркменістан залишається одним з основних експортерів газу до Індії (щоправда, через безпекові проблеми досі не вдалося реалізувати проєкт ТАПІ – газогін Туркменістан – Афганістан – Пакистан – Індія), а також постачає шовк, вовну та інші традиційні товари. Індія експортує ліки та медичне обладнання, чай, каву, машини та устаткування, цинк та металеві вироби. У 2022 р. під час Саміту «Індія – Центральна Азія» президент Туркменістану С. Бердимухамедов наголосив, що важливою сферою співпраці є енергетика, а нинішній рівень торгівлі та інвестицій між Індією та країнами Центральноазійського регіону далекий від реалізації свого справжнього потенціалу.

Співробітництво Індії з окремими державами ЦА має свою специфіку. Наприклад, для співпраці з **Таджикистаном** визначальними є геополітичне розташування (лише вузький Ваханський коридор в Афганістані розділяє території двох країн) та багаторічна культурна спорідненість. Певною мірою Таджикистан перебуває в ізоляції, не має виходу до великих транспортних артерій, тому дружні відносини з провідними країнами Азії дуже важливі для Душанбе. Лідер Таджикистану Е. Рахмон неодноразово здійснював візити в Нью-Делі, сторони підписали низку угод у різних галузях: від культурного співробітництва до безпеки.

Безпековий напрям відносин для країн залишається пріоритетним: боротьба з тероризмом, наркотрафіком, організованою злочинністю є актуальними з огляду на сусідній Афганістан. Таджикистан став першою країною Центральної Азії, з якою Індія провела спільні військові навчання (2003 р.) і навіть допомогла у будівництві таджикистанських військових авіабаз (деякі з них використовували й Військово-повітряні сили Індії), що спричинило тоді багато застережень з боку країн Заходу і, звичайно, Китаї. Були й інші приклади співробітництва у військовій галузі: Таджикистан, Росія та Індія співпрацювали в боротьбі проти приходу до влади Талібану (в 90-ті роки ХХ ст.) і надавали підтримку Північному Альянсу на чолі з Ахмад-шахом Масудом. Курсанти військового інституту Таджикистану регулярно проходять курси підвищення кваліфікації в Індії. Після приєднання Індії до ШОС (2017) співпраця в галузі військово-технічного співробітництва (ВТС) з Таджикистаном лише посилилася.

Взаємодія Індії з республіками Центральної Азії набула нового виміру із започаткуванням індійської політичної ініціативи «Connect Central Asia». Про неї індійська сторона оголосила 2012 р. на першому неформальному форумі Індія – Центральна Азія в м. Бішкеку (Киргизстан). Надалі ця політична ініціатива

набула чіткої форми завдяки створенню спеціального формату взаємодії – Діалогу Індія – Центральна Азія.

Перша зустріч у цьому форматі відбулася в м. Самарканді (Узбекистан) у січні 2019 р. Друга зустріч Діалогу через пандемію COVID-2019 пройшла в онлайн-режимі у жовтні 2020 р. Тоді ж були окреслені *основні напрями співпраці у форматі Діалогу*, які стосувалися таких питань:

- міжнародний транспортний коридор Північ – Південь;
- ситуація в Афганістані;
- боротьба з тероризмом;
- відновлення після пандемії коронавірусу;
- збереження й розвиток історико-культурних зв'язків, туризм і наука.

Держави Центральної Азії, володіючи багатими природними ресурсами, здатні серйозно працювати над створенням енергетичного мосту «Центральна Азія – Індія» з метою забезпечення інтересів усіх країн-учасниць. Також було затверджене рішення про створення спільного фонду на 1 млрд дол. для реалізації інфраструктурних проєктів. Саме способом реалізації цих проєктів була присвячена третя зустріч у форматі Діалогу, що відбулася 19 грудня 2021 р. в індійському м. Нью-Делі. Так Індія демонструє свою спроможність бути важливою альтернативою КНР в галузі інфраструктури. Окрім того, у такий спосіб Індія зможе скористатися енергетичними ресурсами Центральної Азії.

Під головуванням (та за ініціативою) прем'єр-міністра Індії Нарендри Моді 27 січня 2022 р. відбувся перший Саміт «Індія – Центральна Азія» (в онлайн-форматі). У ньому брали участь президенти Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану та Узбекистану. Захід високого рівня був присвячений 30-річчю встановлення дипломатичних відносин між Індією та державами ЦА. Ця подія свідчить про новий етап політики РІ щодо Центральної Азії. Безперечно, це пов'язано із забезпеченням індійських національних інтересів у контексті змагання з присутністю КНР, передусім через інфраструктурні проєкти.

У рамках ініціативи ОПОП Китай зробив значний внесок у розвиток держав ЦА – залізниця та автомобільні дороги є одними з основних напрямів інвестицій. Індія також бере участь у будівництві транспортних маршрутів, надаючи великого значення інфраструктурним проєктам, особливо в межах реалізації Міжнародного транспортного коридору «Північ – Південь». Одним із ключових підсумків Саміту «Індія – Центральна Азія» 2022 р. стало рішення інституціоналізувати цей механізм, зустрічі в цьому форматі відбуватимуться один раз на два роки. Лідери країн також домовилися про регулярні зустрічі міністрів іноземних справ, торгівлі, культури

та секретарів рад безпеки для підготовки зустрічі на вищому рівні. За підсумками Саміту було прийнято Делійську декларацію, яка містить загальне бачення багатостороннього партнерства між Індією та Центральною Азією.

В Індії стурбовані загрозами у *сфері безпеки*, що походять із ЦА, насамперед тими, що пов'язані з Афганістаном. У регіоні діють різні терористичні організації, особливо так звана ІД (К) – Ісламська держава (вілайат Кхорасан). З цієї причини між Центральною Азією та Індією було узгоджено спільну позицію щодо протистояння радикалізму, тероризму та сепаратизму. У Нью-Делі 6 грудня 2022 р. відбулася спеціальна зустріч з питань безпеки та боротьби з тероризмом в Афганістані, у якій брали участь високопосадовці служб безпеки Казахстану, Киргизстану, Таджикистану та Узбекистану, а також посол Туркменістану. Індія проводить спільні військові навчання із центральноазійськими державами. Найбільш показовими серед них стали військові навчання з Казахстаном (15–27 грудня 2022 р.) та Узбекистаном (20 лютого – 5 березня 2023 р.).

Індійська дипломатія відома своєю активною участю у багатосторонніх форматах і прагне використати свій принцип нейтралітету як робочий інструмент, зокрема й у рамках ШОС. Такий підхід було продемонстровано під час головування Індії в цій організації протягом 2023 р. Саме цього року Індія виокремила «три стовпи» співробітництва країн – членів ШОС:

- стартапи та інновації;
- наука й технології;
- традиційна медицина (аюрведа).

Акцент було зроблено на тому, що Індія історично пов'язана з регіоном ЦА і цивілізаційно-культурна близькість має отримати нові можливості для взаємодії. Якщо Індія і має певні розбіжності з партнерами із ШОС, то вони стосуються переважно Китаю та Пакистану. Натомість РІ не має жодних принципових спорів із п'ятьма державами ЦА, навпаки, накопичила значний досвід співпраці й давно застосовує в регіоні свою «м'яку» силу. Можна стверджувати, що Індія з її високою динамікою економічного розвитку та, відповідно, значними потребами в енергетичному секторі, а також активною дипломатією, стає одним із провідних гравців на центральноазійському геополітичному полі. Із зростанням економічного потенціалу та політичних амбіцій Індія збільшуватиме свій вплив на країни Центральної Азії, урівноважуючи, до певної міри, вплив КНР та Росії.

Розділ 7

ВПЛИВОВІ ПОЗАРЕГІОНАЛЬНІ ПАРТНЕРИ ДЛЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ

7.1. Японія

З моменту встановлення дипломатичних відносин із центральноазійськими державами на початку 1990-х років Японія поставила за мету закріпитись у регіоні. Реалізації цієї мети сприяло кілька чинників.

По-перше, на відміну від Східної та Південно-Східної Азії, репутація Японії у Центральній Азії не була обтяжена історичними ресентиментами та пам'яттю про окупацію часів Другої світової війни. У державах регіону склався позитивний образ Японії як миролюбної держави, що підвищувало взаємну довіру на шляху до двостороннього та багатостороннього співробітництва. Цьому сприяв також її імідж як економічно розвиненої азійської держави.

Японія активно просувала ідею демократизації регіону, підтримуючи основного союзника – США. При цьому, виступаючи за поширення демократичних цінностей та захист прав людини, вона не нав'язувала державам Центральної Азії глибокі політичні реформи. Японія була готова враховувати культурні та традиційні особливості центральноазійських республік у процесі демократизації. Досить коректна, дипломатична позиція Токіо щодо проведення політичних реформ сприяла ефективному розвитку дружніх відносин із державами ЦА. Політична співпраця між сторонами розвивається в рамках створеного 2004 р. Діалогу «Центральна Азія + Японія» (ДЦАЯ).

По-друге, важливу роль зіграли інструменти публічної дипломатії. Японія наголошувала на спільній азійській ідентичності з країнами Центральноазійського регіону. Публічно-культурна дипломатія була значущою не тільки як спосіб створення сприятливого іміджу Японії в Центральній Азії, а й мала велике значення щодо обґрунтування важливості центральноазійського вектора зовнішньої політики для японської громадськості. Адже Японія географічно віддалена від регіону, не має міцних історичних зв'язків із центральноазійськими державами, а економічні інтереси у співпраці не є життєво важливими. Тобто виникла необхідність пояснити суспільству доцільність нарощування присутності Японії у Центральній Азії, а спільність ідентичності була оптимальним інструментом для цього.

По-третє, для розвитку держав ЦА важливу роль відіграють інвестиції та офіційна допомога з боку Японії. Токіо витрачав і продовжує витрачати значні ресурси задля досягнення цієї мети та поступово нарощує економічну й політичну присутність

у Центральній Азії. Японія має величезний інвестиційний потенціал для реалізації дорогих спільних проєктів з державами Центральної Азії у сфері енергетики, розвитку транспортних та комунікаційних мереж. При цьому японська влада не зумовлює економічну допомогу політичними умовами. У той же час, розвиток ринкової економіки та просування японської моделі економічного розвитку як взірцевого сприяють підвищенню міжнародного престижу держави й у регіоні, і у світі.

По-четверте, важливими є розвиток гуманітарної співпраці, а саме у боротьбі з бідністю, та взаємодія у галузі забезпечення екологічної безпеки, які є традиційними сферами партнерства Токіо з пострадянськими державами.

Енергетика – ключова сфера співпраці Японії з державами Центральної Азії. Основними експортерами енергоносіїв до Японії є держави Близького Сходу. Усвідомлюючи високий конфліктний потенціал цього регіону, Токіо зацікавлений у диверсифікації постачальників та пошуку нових партнерів, здатних гарантувати стабільне та безперебійне постачання енергоресурсів, що дозволить Японії знизити залежність від арабського світу. У цьому контексті важливим є розширення доступу Японії до енергоресурсів Центральної Азії як елемент забезпечення енергетичної безпеки держави.

Токіо також зацікавлений в імпорті урану та рідкісноземельних металів, а японські підприємства беруть участь у розробці нафтових, газових, уранових родовищ і присутні в багатьох галузях економіки, як-от: переробка нафти та газу, хімічна, будівельна, легка промисловість, машинобудування. Японія розвиває співробітництво у сфері проєктування нових шляхів постачання нафти, природного газу та іншої сировини з Центральної Азії на світові ринки з перспективою виходу на ринок Південно-Східної Азії, у т.ч. японський. Понад те, через ризики для енергетичної безпеки Японія планує відновити розвиток атомної енергетики. У зв'язку з цим для неї інтерес представляє доступ до розробки уранових родовищ Казахстану та Узбекистану.

З іншого боку, участь Японії у справах регіону залишається відносно невеликою. Це зумовлено низкою чинників:

- відносна географічна віддаленість Японії від Центральної Азії не дозволяє їй посилювати вплив у регіоні нарівні з КНР та меншою мірою – із РФ, оскільки держави регіону історично не входять до сфери прямих політичних та економічних інтересів Японії;

- Японія наразі не є потужною військовою державою, не здатна впливати на держави Центральної Азії, використовуючи фактор сили, не має широких перспектив для участі в регіональних безпекових процесах, поступаючись у цьому Китаю;

- віддаленість японської культури та низька поширеність японської мови в Центральній Азії є вагомими перешкодами, що ускладнюють досягнення цілей Японії в регіоні;
- відсутність прямих спільних інтересів Японії та держав Центральної Азії у сфері безпеки, за винятком спроб організації співпраці в галузі боротьби з тероризмом і наркотрафіком, також стримує співробітництво між сторонами.

7.2. Республіка Корея

Республіка Корея (РК), як і Японія, активно працює над зміцненням відносин із державами Центральної Азії. У 2005 р. було розроблено першу стратегію – Всеосяжна Центральноазійська ініціатива, яка визначала формат взаємодії в економічній та енергетичній сфері з Таджикистаном, Киргизстаном і Туркменістаном. Національні інтереси Південної Кореї визначалися насамперед економічними міркуваннями і передбачали створення основи для просування корейських товарів углиб Євразії, а також забезпечення безперебійного постачання енергетичних ресурсів. Центральна Азія для РК була насамперед перспективним ринком збуту власних товарів та джерелом енергоносіїв. Для реалізації цієї мети необхідно було просувати корейські бренди, формувати репутацію, налагоджувати щільні культурні та дипломатичні зв'язки.

Реагуючи, зокрема, і на запропоновані Японією ініціативи, керівництво Республіки Корея вирішило створити спільний із центральноазійськими республіками діалоговий майданчик. У 2007 р. було запущено формат багатостороннього співробітництва у рамках Форуму «Республіка Корея – Центральна Азія». Метою ініціативи було розширення економічного потенціалу співробітництва шести країн, розвиток інфраструктурних та інвестиційних ініціатив, паралельне здійснення проєктів у галузях освіти, культури та науки, розширення взаємодії у різних сферах та зміцнення довіри між сторонами. У 2013 р. для посилення багатосторонньої співпраці чинна тоді президентка Республіки Корея Пак Кин Хе запропонувала концепцію «Євразійська ініціатива», яка передбачала розширення співпраці з Центральною Азією, що сприяло би формуванню «мирного та єдиного континенту», інтегрованого регіону. Планувалося об'єднати всі шість країн завдяки налагодженню транспортних, енергетичних, торгових, культурних та гуманітарних зв'язків.

Республіка Корея активно розвиває не тільки інфраструктурні проєкти, а й мережу підприємств із виробництва електроніки, техніки, косметики та фармацевтики. Ці напрями розвиваються в Узбекистані та Казахстані, які є пріоритетними країнами

для РК. А оскільки Таджикистан, Киргизстан і Туркменістан є не внутрішньополітично стабільними країнами та залишаються вразливими до потрясінь, конфліктів і терактів, це відштовхує південнокорейських інвесторів від присутності у цих державах. Крім цього, в Казахстані та Узбекистані мешкає найбільша кількість етнічних корейців порівняно з іншими центральноазійськими державами, що також полегшує Сеулу просування позитивного іміджу за допомогою інструментів публічної дипломатії.

Публічна дипломатія Республіки Корея є ефективним інструментом просування іміджу в регіоні. Так, у сфері освіти активно виділяються гранти, стипендії на навчання у корейських університетах. У галузі культури можна відзначити різні заходи, що реалізуються через корейські культурні центри, Корейський фонд, Корейське агентство міжнародного співробітництва. Також працюють різноманітні курси корейської мови, яка в Азії поширена більше, ніж японська. Крім цього, Сеул, як і Токіо, надає безоплатну допомогу країнам Центральної Азії в рамках Офіційної допомоги з метою розвитку.

У контексті просування позитивного іміджу для РК важливо утвердитися як «середня держава» (middle power). Про такі геополітичні амбіції йдеться в Стратегії національної безпеки 2023 року адміністрації чинного президента Юн Сок Йоля. І хоча Центральна Азія посідає одне з останніх місць у переліку значних регіонів для співробітництва, цей регіон важливий для Сеула з точки зору отримання міжнародної підтримки у протистоянні загрозі з боку КНДР та питання денуклеаризації Корейського півострова.

7.3. Держави Перської затоки

Держави Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ) – «арабська шістка» (Саудівська Аравія, ОАЕ, Кувейт, Бахрейн, Оман, Катар та Оман) – демонструють дедалі більший інтерес до країн Центральної Азії. Засвідчує це, наприклад, спільний саміт, який відбувся у м. Джидді (Саудівська Аравія) у липні 2023 р. Під час зустрічі сторони обговорили актуальні питання міжнародного порядку денного. Також було порушено питання щодо регіональної безпеки та подальших кроків стосовно налагодження ефективної взаємодії у торговельно-економічній, інвестиційній та культурній сферах. У цьому контексті учасники заходу приділили увагу низці важливих питань, що стосувалися відновлення ланцюжків постачання, транспортних зв'язків, зміцнення продовольчої, енергетичної та водної безпеки, розвитку «зеленої» енергетики, вирішення екологічних проблем та наслідків зміни клімату, єдиного безвізового туристичного простору.

Вагомим чинником, який зумовлює співробітництво країн Перської затоки та Центральної Азії, є іслам. Після здобуття незалежності центральноазійські республіки доєдналися до Організації ісламського співробітництва, тим самим продемонструвавши, що вони поділяють цінності ісламського світу та підтримують ідею ісламської солідарності. Саме релігійний чинник став фундаментом під час встановлення арабськими країнами Перської затоки політичних, торговельно-економічних та інших зв'язків із державами ЦА.

Не менш значущим є той факт, що країни Центральноазійського регіону, які володіють величезними запасами енергоресурсів, одночасно мають відносно слаборозвинену промислову базу. Це також зумовило зацікавленість монархій Затоки в освоєнні нових перспективних ринків для фінансових інвестицій.

Співпраця країн Перської затоки з державами Центральної Азії у торговельно-економічній сфері залишається поки що на початковій стадії. Не сприяє розширенню контактів той факт, що економіки і країн Затоки, і Центральної Азії орієнтовані на експорт сировини. Нерозвиненість законодавчої бази держав ЦА в інвестиційній сфері також стримує надходження інвестицій з арабських країн до регіональних економік.

Однією з додаткових причин, які стримують розвиток взаємовідносин між країнами затоки й регіону, є активна діяльність позарегіональних сил у Центральній Азії, суперництво та боротьба за сфери впливу, що розгорнулися між такими гравцями, як Росія, США, Китай, країни ЄС, Іран, Туреччина, Індія та ін. Усвідомлюючи, однак, що з подальшим послабленням ваги РФ з'являється певний вакуум впливу в регіоні ЦА, країни Затоки, координуючи свої зусилля, прагнуть його заповнити.

Розділ 8

ВІДНОСИНИ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ДЕРЖАВАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ ПІСЛЯ ПОЧАТКУ ШИРОКОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ

Україна історично мала глибокі різнорівневі зв'язки з країнами Центральної Азії, але практично втратила їх унаслідок інертності у відносинах протягом 1990–2010-х років, а також через блокаду РФ з 2014 р. та широкомасштабну агресію, яку Росія розпочала проти Української держави в лютому 2022 р. Проте Україна зацікавлена в суб'єктності регіону та має продукти й ресурси для посилення тут своєї присутності.

Казахстан залишається для України найбільш перспективною державою ЦА у контексті підтримки політичного діалогу на найвищому рівні (від 24 лютого 2022 р. президенти України та Казахстану провели чотири телефонні розмови). Так, під час спілкування між главами держав 2 лютого 2024 р. Президент України В. Зеленський поінформував свого колегу – президента Казахстану К.-Ж. Токаєва про роботу радників з питань безпеки щодо реалізації Української формули миру та повідомив про підготовку до проведення Глобального саміту миру, засідання Міжнародної коаліції за повернення примусово переміщених українських дітей⁶².

Керівництво Казахстану дотримується збалансованої позиції щодо російсько-української війни, підтримуючи територіальну цілісність та суверенітет України, а також виступаючи за мирне вирішення конфлікту. Це також пов'язано з підтримкою Казахстаном плану мирного врегулювання, що запропонував МЗС КНР⁶³.

Дотримуючись підходу щодо балансу інтересів, Казахстан прагне обмежити в міждержавному діалозі посилення радикальної риторики. Так, наприкінці серпня 2022 р. в інтерв'ю казахстанському блогеру Діасу Кузаїрову Надзвичайний і Повноважний Посол України в Казахстані Петро Врублевський зробив радикальну заяву щодо необхідності знищення під час війни українськими воїнами якомога більше росіян⁶⁴. МЗС Казахстану викликало очільника дипломатичного представництва України для роз'яснень та засудило слова посла із формулюванням, що «такі заяви є недоречними та невідповідними для діяльності посла іноземної держави»⁶⁵.

⁶² Див.: URL: https://t.me/V_Zelenskiy_official/9341

⁶³ Заявление МИД РК по позиции КНР / М-во иностранных дел Республики Казахстан. 2023. 25 февр. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/512451?lang=ru>

⁶⁴ Казахстан: послу Украины высловили протест через його слова про росіян. *Радио Свобода*. 2022. 23 серп. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kazakhstan-posol-ukrainy/32001324.html>

⁶⁵ ҚР СІМ-де Украина Елшісімен кездесу туралы [Про зустріч з Послом України в МЗС Республіки Казахстан. – казах.] / М-во иностранных дел Республики Казахстан. 2022. 23 тамыз. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/416017?lang=kk>

Висловлення посла України також засудили у своїй заяві члени Асамблеї народу Казахстану, фактично інтерпретувавши його як «мову ворожнечі та пропаганду етнічної ненависті»⁶⁶.

Та попри все, Казахстану вдалося уникнути тиску РФ, коли МЗС Росії намагалося протестувати проти відсутності вимоги з боку зовнішньополітичного відомства Казахстану щодо висилки посла П. Врублевського⁶⁷. Казахстанське зовнішньополітичне відомство оцінило цю позицію уповноважених осіб РФ як таку, що «дисонує з характером союзницьких взаємозв'язків між Казахстаном і Росією як рівноправними стратегічними партнерами»⁶⁸. В Україні, однак, було прийнято рішення про звільнення П. Врублевського з посади, яку він обіймав, що і сталося 21 жовтня 2022 р.

У цьому контексті ймовірною мотивацією Казахстану у відмові надати агреман для нового очільника дипломатичного представництва України в Казахстані Сергія Гайдая і наполяганні на пропозиції кандидатури фахового дипломата⁶⁹ є саме прагнення уникнути в подальшому ситуації, котра створювала би умови для повторення тиску з боку РФ.

Широкомасштабне вторгнення Росії значно вплинуло на товарообіг між Україною та Казахстаном. Так, за підсумками 2022 р. показники торгівлі між двома державами знизилися на 38 % порівняно з 2021 р. і становили близько 839,83 млн дол. США (експорт з України знизився на 34,3 % і становив 320 млн дол. США, а імпорт із Казахстану скоротився на 40,5 % і досяг 519,03 млн дол. США). Значний обсяг імпорту з Казахстану становлять гази нафтові, нафта та нафтопродукти, а також продукти чорної металургії (понад половину обсягу). Україна експортує до Казахстану переважно готову харчову продукцію та капітальне обладнання⁷⁰.

За підсумками 2022–2023 рр. спостерігалось скорочення обсягів торгівлі товарами. При скороченні товарообігу за підсумками 2023 р. на 34,1 % набагато більшим було скорочення імпорту товарів (на 48,2 %), ніж експорту (на 9,6 %). Така

⁶⁶ Уважаемые соотечественники! [Обращение]. Ассамблея народа Казахстана. 2022. 23 авг. URL: <https://assembly.kz/ru/news/uvazhaemye-sootchestvenniki-obrashchenie/>

⁶⁷ Астана викликає посла Росії через вимогу Москви вислати українського посла. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kazakhstan-rosia-posol/32066554.html> ; 4 березня Басманий суд м. Москви заочно арештував посла П. Врублевського за звинувачуванням в екстремізмі (див.: Россия объявила бывшего посла Украины в Казахстане Петра Врублевского в международный розыск. *Настоящее время*. 2024. 04 март. URL: <https://www.currenttime.tv/a/rossiya-obyavila-petra-vrublevskogo-v-mezhdunarodnyy-rozysk/32846698.html>).

⁶⁸ Астана викликає посла Росії..., Ibidem.

⁶⁹ Казахстан не погодив призначення Гайдая послом у країні. *Дзеркало тижня*. 2023. 02 трав. URL: https://zn.ua/ukr/POLITICS/kazakhstan-ne-pohodiv-priznachennja-hajdaja-poslom-u-krajini.html?fbclid=IwAR3Hq059il1gcVMTLb6qUW89e02qat4tzZG1UQK8om4r9_h1FEIbsBBI73s

⁷⁰ Статистика торговельно-економічного співробітництва між Україною та Казахстаном / Посольство України в Республіці Казахстан. URL: <https://kazakhstan.mfa.gov.ua/ukrayinatark/ekonomichne-spivrobitnictvo/277-torgovelyno-jekonomichne-spivrobitnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-kazahstanom>

динаміка призвела до приблизно однакових обсягів експорту (265 млн дол. США) та імпорту (266 млн дол. США) товарів до Казахстану. Експорт був відносно диверсифікований, адже провідними позиціями був шоколад (7,3 % від експорту до Казахстану), сири (6,9 %), кондитерські вироби з цукру без вмісту какао (6,8 %) та дозовані або фасовані лікарські засоби (6,2 %). Щодо імпорту товарів, то його основою був природний газ (42,5 % від імпорту з Казахстану). Також вагому частку становили нафта й нафтопродукти (14,3 %) та вироби з чорних металів для залізничних або трамвайних колій (9,8 %)⁷¹.

З метою пошуку шляхів покращення торговельно-економічних зв'язків 21 лютого 2023 р. онлайн відбувся Українсько-казахстанський бізнес-форум «Україна – Казахстан: перспективні сфери взаємодії» за участі представників дипломатичних представництв двох держав, Торгово-промислової палати України та Національної палати підприємців Республіки Казахстан «Атамекен». Підсумком заходу стало формування секторальних робочих груп, які будуть подовжувати комунікацію ділових кіл, а також було визначено напрями активізації подальшої співпраці між обома державами⁷².

Узбекистан переважно дотримується нейтральної позиції щодо широкомасштабного російського збройного вторгнення в Україну. Під час виступу в парламенті 17 березня 2022 р. тодішній міністр закордонних справ Узбекистану Абдулазиз Камілов заявив, що держава не визнає «ДНР» та «ЛНР» і закликає до мирного врегулювання конфлікту між Росією та Україною⁷³. Наступного дня, 18 березня 2022 р., було повідомлення для дипломатичного корпусу держав ЄС, Великої Британії, Японії та США, що представлені в Узбекистані, про офіційну позицію Узбекистану щодо політико-дипломатичного вирішення російсько-української війни.

Товарообіг між Україною та Узбекистаном за підсумками 2022 р. зменшився більше ніж удвічі порівняно з 2021 р. – із понад 737,1 млн дол. США до 306,8 млн дол. США. За результатами 10 місяців 2023 р. Україна мала негативне торговельне сальдо з Узбекистаном, обсяг товарообігу досяг 279,9 млн дол. США (експорт із України до Узбекистану – 116,5 млн дол. США, імпорт із Узбекистану в Україну – 163,4 млн дол. США). Серед основних статей експорту з України в Узбекистан – готові харчові

⁷¹ Дані Державної митної служби України. URL: <https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri>

⁷² Українсько-казахстанський онлайн бізнес-форум «Україна – Казахстан: перспективні сфери взаємодії» / Посольство України в Республіці Казахстан. 2023. 23 лют. URL: <https://kazakhstan.mfa.gov.ua/news/ukrayinsko-kazahstanskij-onlajn-biznes-forum-ukrayina-kazahstan-perspektivni-sferi-vzayemodiyi>

⁷³ Див.: URL: <https://mfa.uz/uz/press/news/2022/tashqi-ishlar-vaziri-abdulaziz-kamilovning-ozbekiston-respublikasi-oliy-majlisi-senati-yalpi-majlisida-berilgan-savolga-javobi-stenogramma---31217>

продукти та фармацевтична продукція, а імпорту з Узбекистану в Україну – сільськогосподарські продукти, текстильні вироби тощо⁷⁴.

За підсумками 2023 р. товарообіг України з Узбекистаном скоритися на 3,6 % і становив 336 млн дол. США. Скорочення експорту на 23,5 % при збільшенні імпорту на 19,7 % призвело до зміни сальдо в торгівлі – з позитивного на негативне. Основою експорту України в Узбекистан були дозовані або фасовані лікарські засоби, на які припадала третина (33,2 %) від усього експорту до цієї країни. Також провідну роль в експорті відігравали кондитерські вироби з цукру без вмісту какао (5,7 %), шоколад (4,7 %), вата з текстильних матеріалів та вироби з неї (4,3 %). Щодо імпорту, то провідною позицією із часткою у 17,4 % від імпорту України з Узбекистану був мідний дріт. Значна частка товарного імпорту припадала на азотні добрива (13,4 %), полімери етилену (12,9 %) та калійні добрива (12,9 %).

Туркменістан прагне уникати публічного декларування власної офіційної позиції щодо повномасштабної агресії Росії проти України. Делегація Туркменістану не брала участі в голосуванні щодо резолюцій ООН з цього питання. Туркменістан 26 квітня 2022 р. висловив намір відправити в Україну гуманітарну допомогу у вигляді медичних і текстильних товарів. Показово, що посол Туркменістану в Австрії Хемра Аманназаров, який очолював делегацію Туркменістану на зустрічі міністрів закордонних справ держав – членів ОБСЄ, що проходила в польському м. Лодзі 1 грудня 2022 р., під час виступу міністра закордонних справ України Дмитра Кулеби покинув залу засідань.

Можливості нарощування публічних політичних контактів між Україною та Туркменістаном та проведення інформаційно-роз'яснювальних кампаній щодо ситуації в Україні залишаються незначними через обмеження в цій країні свободи слова в ЗМІ, блокування більшості відомих соціальних мереж. Туркменістан, вірогідно, і надалі буде ухилятися від відкритого декларування власної позиції щодо російської збройної агресії проти України через прагнення розвивати політичні контакти з Росією на найвищому рівні задля збереження рівня співпраці в паливно-енергетичній сфері та збільшення прибутку через «паралельний експорт» та реекспорт товарів.

Надалі залишається потенціал для розвитку торговельно-економічних відносин, зокрема участі компаній з України у сферах розробки та видобування мінеральних ресурсів, експорту продовольства до Туркменістану. Так, попри виклики, пов'язані з широкомасштабним вторгненням РФ, товарообіг між Україною та Туркменістаном за

⁷⁴ Торговельно-економічне співробітництво та економіка Республіки Узбекистан / Посольство України в Республіці Узбекистан. 2024. 15 січ. URL: https://uzbekistan.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/torgovo_ekonomichne_spivrobitnictvo

підсумками 2022 р. зріс на 28 % порівняно з 2021 р. і становив 212,89 млн дол. США (переважно завдяки збільшенню обсягів імпорту з Туркменістану нафти та нафтопродуктів, а також добрив). Основу експорту з України до Туркменістану становлять готові продукти із зерна, фармацевтична продукція та товари машинобудівної галузі⁷⁵.

За підсумками 2023 р. товарообіг України й Туркменістану зріс на 25 % і становив 267,5 млн дол. США. Товарний експорт зріс на 83 %, тоді як зростання імпорту становило 18,3 %. Попри таку динаміку зберігалось негативне сальдо в торгівлі у сумі 187,2 млн дол. США. Основою товарного експорту є труби, трубки і профілі порожнисті безшовні з чорних металів із часткою 39,1 % від експорту товарів з України до Туркменістану. Також Україна постачала м'ясо та їстівні субпродукти птиці (11,2 %), екстракти солодові (4,8 %). Щодо імпорту, то переважали азотні добрива (61,6 % від загального імпорту) і нафта й нафтопродукти (34,3 %).

Киргизстан у своїй офіційній риториці також виступає за політико-дипломатичне врегулювання російсько-української війни⁷⁶. Водночас ця держава стала однією з ключових для РФ в обході санкційного режиму та закупівлі товарів подвійного призначення, а також компонентів для виробництва зброї. У зв'язку з цим посла Киргизстану було викликано до МЗС України 20 липня 2023 р.⁷⁷.

Товарообіг між Україною та Киргизстаном протягом 2022–2023 рр. поступово знижується. Так, у 2022 р. цей показник становив 40,13 млн дол. США (на 27 % менше, ніж у 2021 р.), а в 2023 р. – 36,2 млн дол. США з позитивним для України сальдо. Переважними за обсягом статтями експорту України до Киргизстану є фармацевтична продукція та харчові продукти, а переважна частка імпорту припадає на шкури⁷⁸.

За підсумками 2023 р. товарообіг між Україною та Киргизстаном становив 36,2 млн дол. США, що було на 8,1 % менше, ніж у попередньому році. Скорочення було по експорту (на 7 %) та по імпорту (на 20,2 %). Оскільки експорт становив 33,6 млн дол. США, а імпорт – 2,5 млн дол. США, то сформувалося позитивне сальдо в сумі 31,1 млн дол. США. Основами експорту товарів з України до Киргизстану були

⁷⁵ Торговельно-економічне співробітництво між Україною і Туркменістаном / Посольство України в Туркменістані. URL: <http://surl.li/tmwfq>

⁷⁶ Заявление Министерства иностранных дел Кыргызской Республики от 25 февраля 2022 г. / М-во иностранных дел Кыргызской Республики. 2022. 26 февр. URL: <https://mfa.gov.kg/ru/menyu---inostrannoe/novosti/novosti-i-sobytiya/zayavlenie-ministerstva-inostrannyh-del-kyrgyzskoy-respubliki-ot-25-fevralya-2022-g>

⁷⁷ Коментар МЗС України щодо виклику посла Киргизької Республіки в Україні Ідріса Кадиркулова / М-во закордонних справ України. 2023. 20 лип. URL: <https://mfa.gov.ua/news/komentar-mzs-ukrayini-shchodo-vikliku-posla-kirgizkoyi-respubliki-v-ukrayini-idrisa-kadirkulova>

⁷⁸ Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Киргизстаном / Посольство України в Киргизькій Республіці. 2023. 20 берез. URL: <https://kyrgyzstan.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/296-torgovelyno-ekonomichne-spivrobitnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-kirgizijeju/torgovelyno-ekonomichne-spivrobitnictvo-mizh-ukrayinoyu-ta-kirgizstanom>

дозовані або фасовані лікарські засоби з часткою в експорті у розмірі 28,2 %. Також чималими були постачання м'яса та їстівних субпродуктів птиці (21,8 %), насосів для рідини, механізмів для підіймання рідини (13,8 %). Щодо імпорту товарів, то через невеликі його обсяги значну частку у його структурі становили дублена шкіра із шкур великої рогатої худоби чи конячих без обробки (61,3 %) та цибуля (27,7 %).

Обмеженими залишаються контакти на високому рівні між Україною та **Таджикистаном**. Так, 13 травня 2022 р. відбулася зустріч Надзвичайного і Повноважного Посла Таджикистану в Україні Давлаталі Назрізоди із заступником міністра закордонних справ України Дмитром Сеніком, під час якої сторони досягли домовленості щодо продовження багатосторонньої міжгалузевої співпраці. Міністр закордонних справ Таджикистану Сіроджодін Мурідін 17 лютого 2023 р. висловився за підтримку мирного врегулювання «конфлікту в Україні».

За підсумками 2022 р. обсяг торгівлі між Україною і Таджикистаном становив 11,26 млн дол. США, із них експорт з України – 10,91 млн дол. США, а імпорт – 0,25 млн дол. США. Позитивне сальдо торговельного балансу становить майже весь загальний експорт України до Таджикистану (10,66 млн дол. США). Основу експорту становлять кондитерські вироби, електричні машини та електрообладнання. З Таджикистану в Україну в основному імпортувалися сухофрукти, горіхи та овочі⁷⁹.

Порівняно з іншими країнами Центральної Азії із Таджикистаном в Україні найменший товарообіг, який за підсумками 2023 р. становив 13 млн дол. США. При цьому він збільшився на 7 % порівняно з 2022 р. Експорт зріс на 2,2 %, тоді як імпорт зріс більше ніж утричі. Позитивне сальдо в торгівлі товарами становило 11,2 млн дол. США. Основою експорту були кондитерські вироби з цукру без вмісту какао (23,7 % від експорту товарів до Таджикистану), а також лікарські засоби дозовані або фасовані (18,6 %). Щодо імпорту, то він майже повністю (на 79,7 % від імпорту з Таджикистану) складався із сушених плодів та суміші горіхів.

Україна розраховує після перемоги в російсько-українській війні відновити повноцінні зв'язки з державами Центральної Азії та посісти гідне місце серед інших акторів у регіоні. У цьому наша країна спиратиметься на інтереси ЄС та США, знаходитиме можливості для взаємодії із КНР, меншими гравцями, а також творчо протистояти тискові РФ.

На користь України говорить наявність великого та економічно активного сегмента громадян українського походження, насамперед в Узбекистані та Казахстані, який у вигляді окремої етнічної групи майже не зберігся і не є власне діаспорою в

⁷⁹ Торговельно-економічне співробітництво / Посольство України в Республіці Таджикистан. URL: <https://tajikistan.mfa.gov.ua/posolstvo/3526-trade>

класичному розумінні, але має «європоцентричний» та «суб'єктивізаційний» підхід до розвитку регіону. Важливо враховувати бачення місцевих еліт щодо необхідності створення «збалансованої залежності» регіону на шляху до більшої незалежності. Україна, поруч із державами ЄС, здатна запропонувати свої послуги у сферах військово-технічного співробітництва (особливо з врахуванням свого військового досвіду), облаштування та менеджменту кордонів, освіти, цифровізації, окремих галузей машинобудування тощо. Кінцева мета – відновити «м'який» вплив на місцеві політичні та ділові еліти, науковців, інтелігенцію, молодь (через залучення іноземних студентів), отримати доступ до засобів масової інформації країн ЦА + і, відповідно, стати важливим торговельно-економічним партнером.

З цією метою доцільно вже зараз, не чекаючи завершення війни, розпочати роботу з підготовки якісної стратегії повернення в Центральноазійський регіон, що можливо лише за умови комплексного залучення дипломатичного, ділового та силового сегментів влади та суспільства. Першим кроком до створення зазначеної стратегії може стати підготовка базового позиційного політичного документа та плану дій у регіоні Центральної Азії та прилеглих державах до 2030 р., прийняття яких дозволить розпочати практичну роботу за дипломатичною лінією з метою означення у згаданих країнах інтересу України до відновлення та максимального посилення своєї присутності в регіоні ЦА.

На сучасному етапі для української дипломатії актуальним є завдання стосовно залучення держав Центральної Азії на свій бік, особливо під час голосування щодо важливих для України рішень у міжнародних організаціях (ООН, ОБСЄ, Раді Європи та ін.), а також ужиття спільно із союзниками та партнерами заходів із запобігання обходу через ці держави уведених проти РФ міжнародних санкцій.

ВИСНОВКИ

1. Основні виклики для держав Центральної Азії сьогодні: конкуренція за вплив на них з боку двох найбільш впливових гравців у регіоні – Росії та Китаю; постколоніальний характер державності; виклики висхідних демографічних трендів; безпосереднє сусідство з найбільш нестабільними регіонами.

2. Переважно нейтральна оцінка глобальних викликів з боку керівництва держав Центральної Азії значною мірою спричинена необхідністю урахувати позиції основних регіональних акторів у цьому регіоні – Китаю та Росії, а також держав Заходу, та прагненням уникнути можливих негативних наслідків з боку цих гравців.

3. Зростання глобального протистояння для держав Центральної Азії є одним із ключових чинників, що сповільнює процес вирішення питань, пов'язаних з іншими глобальними викликами

4. Після початку широкомасштабного вторгнення РФ в Україну повноцінні контакти на найвищому політичному рівні між нашою країною та державами Центральної Азії, крім Казахстану, фактично відсутні. Офіційна позиція центральноазійських держав щодо російсько-української війни обмежується заявами про необхідність дипломатичного врегулювання «збройного конфлікту» та деякими пропозиціями про можливість посередництва.

5. Центральна Азія, попри значні логістичні ускладнення, надалі залишається перспективним напрямом для експорту товарів з України та реалізації спільних інфраструктурних проєктів. Україна, маючи суттєвий потенціал для відновлення після перемоги в російсько-українській війні повноцінних зв'язків із центральноазійськими державами та здобуття гідного місця серед інших акторів регіону, повинна вже сьогодні готувати якісну стратегію повернення в регіон ЦА.

6. Незважаючи на виклики, пов'язані з потребою зосереджувати військово-політичні ресурси на розпочатій 2022 р. проти України широкомасштабній війні та геополітичній конфронтації із Заходом, РФ намагається й надалі зберегти вплив у Центральній Азії, вдаючись до підтримки лояльності еліт, надаючи переважно «фасадні» гарантії безпеки через багатосторонні та двосторонні механізми, а також здійснюючи спроби диверсифікації експорту енергоресурсів та імпорту високотехнологічної продукції.

7. Риторика керівництва та ідеологізація зовнішньої політики РФ вказують на ризики російської агресії щодо держав Центральної Азії в майбутньому у випадку навіть часткового досягнення цілей вторгнення в Україну.

8. Політична та економічна присутність Сполучених Штатів у Центральній Азії, розвиток дво- та багатосторонньої співпраці між США і центральноазійськими державами створює противагу впливам інших регіональних гравців – Китаю та Росії. Своєю чергою, усі п'ять держав регіону також зацікавлені в дотриманні стратегії тіснішої взаємодії із США задля посилення внутрішньої стійкості, регіональної інтеграції та пошуку балансу між впливовими державами-гегемонами.

США розвивають відносини на двосторонньому рівні з державами Центральної Азії з огляду на ухвалені в 2022–2023 рр. спеціальні інтегровані стратегії. У цих документах визначено специфіку сучасного розвитку та роль кожної держави в регіоні Центральної Азії, а також пріоритетні сфери взаємодії для США, які здебільшого стосуються питань безпеки кордонів і протидії тероризму, торговельно-економічної співпраці, енергетичної та «зеленої» політики, гуманітарної сфери, створення умов для розвитку системи управління й демократичних інститутів.

США зацікавлені в розвитку багатостороннього формату взаємодії з державами Центральної Азії, оскільки саме ця форма співпраці дає можливість комплексно підходити до вирішення питань спільного інтересу, що буває важко врегулювати на двосторонньому рівні.

9. Європейський Союз тривалий час розглядав Центральну Азію насамперед з економічної точки зору як транзитний регіон та джерело ресурсів (енергоносії, включно з ядерним паливом, руди, цінні метали). Однак війна РФ проти України та рішення про розширення Європейського Союзу на Східну Європу та Західні Балкани, переоцінка відносин із КНР спонукали ЄС переглянути й розширити підходи щодо значення Центральноазійського регіону.

Європейський Союз у відносинах з п'ятьма державами ЦА на всіх рівнях просуває позицію засудження широкомасштабної агресії РФ проти України, інформує про здійснені заходи для допомоги Україні, пояснює зміст і значення санкцій проти Росії, закликає країни регіону до взаємодії в цьому напрямі.

10. Визначальними чинниками дії «м'якої» сили в Центральній Азії таких держав, як-от Туреччина, Іран та Індія, залишатимуться спільне історичне минуле та культурно-релігійні зв'язки (не лише на базі ісламу, а й буддизму, що артикулює останнім часом Індія). Жоден із цих акторів не припинятиме докладати зусиль для того, щоб забезпечити свою присутність у регіоні Центральної Азії, тому вдале балансування у співпраці з ними буде показником успішності дипломатії центральноазійських держав.

11. Туреччина докладає цілеспрямованих зусиль для зміцнення зв'язків із тюркомовними народами ЦА через спільну культурну спорідненість та релігійні

вірування. Окрім «м'якої» сили, ТР використовує різноманітні механізми для посилення економічного та енергетичного співробітництва, а також взаємодії у безпековій галузі, щодо зменшення ризиків і викликів, які походять із регіону.

12. Республіка Індія з її високою динамікою економічного розвитку та, відповідно, значними потребами в енергетичному секторі, а також активною дипломатією, стає одним із провідних гравців на центральноазійському геополітичному полі. Із зростанням економічного потенціалу та політичних амбіцій Індія збільшуватиме вплив на країни Центральної Азії, урівноважуючи, до певної міри, вплив КНР та Росії.

13. Центральноазійський напрям зовнішньої політики Ірану є своєрідним «непомітним фронтом». Загалом ця держава залишається, незважаючи на певні інтереси, позасистемним актором у Центральній Азії, на відміну від системних – Росії та Китаю.

14. Інтерес Республіки Корея до Центральної Азії здебільшого полягає у пошуку підтримки для протистояння загрозі з боку КНДР. Економічні та енергетичні інтереси є важливими, але другорядними.

15. Країни Перської затоки зацікавлені у своїй присутності в регіоні Центральної Азії, що зумовлено релігійним чинником. Проте експансію впливу обмежує серйозна геополітична конкуренція та слабкі торговельно-економічні зв'язки.

16. Сусідство держав Центральної Азії з Афганістаном посилює традиційні загрози в галузі безпеки, їх нейтралізація може бути ефективною лише за допомогою багатосторонньої координації. Отже, економіка, енергетика, політика та безпека є визначальними факторами інтересів впливових азійських держав у регіоні.